
تحلیل آموزه‌های اجتماعی تمدن مهدوی در دعای ندبه

عذرا غفاری

^۱ کارشناس ارشد روانشناسی تربیتی دانشگاه کاشان

چکیده

هدف از پژوهش حاضر تحلیل آموزه‌های اجتماعی تمدن مهدوی در دعای ندبه است. روش این تحقیق توصیفی-تحلیلی است، بر این اساس گردآوری داده‌ها از فرم‌های فیش‌برداری از متن دعای ندبه استفاده شد و با تأمل در مفاهیم موجود در این دعا هماهنگ با معنایی که در آیات قرآن کریم و روایات ائمه اطهار ذکر شده است، به استخراج داده‌ها پرداخته شد. داده‌های بدست آمده در یک جدول دو بعدی شامل عناصر اجتماعی (محورها) و آموزه‌ها به نمایش گذاشته شده است. فراوانی و درصد آموزه‌ها به تفکیک هریک از محورها استخراج شد. از بین چهار محور (سیاسی، اقتصادی، ارزشهای گروهی و عاطفی) محور سیاسی با ۵۳.۴۲ درصد نسبت به سایر محورها بالاترین جایگاه را دارد؛ و ولایتمداری با ۳۴.۰۶ درصد بیشترین مقدار را در بین سایر آموزه‌های محور سیاسی دارد، لذا می‌توان در جهت زمینه‌سازی برای تربیت افراد شایسته و کمک به ساخت تمدن مهدوی، دعای ندبه که کامل‌ترین و جامع‌ترین دعا در این موضوع است، سرمشق قرار گیرد.

کلید واژه: آموزه‌های اجتماعی، تمدن مهدوی، تحلیل محتوا، دعا، دعای ندبه

مقدمه

اعتقاد به امامت و مهدویت، از باورهای اصولی شیعه است. این آموزه می‌تواند سبک زندگی شیعیان را جهت دهد و اثری کاربردی در زندگی انسان داشته باشد، چرا که هر مکتبی، با توجه به مبانی اعتقادی خود، از تربیت انسان، هدف خاصی را دنبال می‌کند. سلامت جسمی و روانی نیز همواره مورد توجه ادیان و علوم انسانی بوده است (قلیچ‌خانی، یوسفی و علی‌اکبری، ۱۴۰۲). با پیشرفت علم پزشکی، نقش عوامل معنوی و دینی مانند دعا، نیایش و معنویت کمتر مورد توجه قرار گرفت، اما بحرانهای معاصر و پژوهشهای علمی متعدد نشان داد که معنویت و ارتباط با خداوند نقش بسزایی در ارتقای سلامت انسان دارند (بدرلو، ۱۴۰۴).

آموزه‌های تمدنی در ادعیه و نیایش‌ها شامل سه حیطه مهم اندیشه‌ای و باور، سیرو سلوک، اخلاق و آداب فردی و اجتماعی می‌شود. دعا راهی برای تعلیم و تربیت، بیان حقایق و معارف بلند الهی و گسترش تعالیم متعالی انسان است. در واقع دعاها تفسیری بر قرآن و تشریح کننده معارف آن و یادآور تربیت‌های سازنده فردی و اجتماعی کتاب خداوندند (رضایی، ۱۳۸۹). می‌توان گفت زبان دعا از عناصری است که بین همه انسانها مشترک بوده و تاریخ به وجود آمدن آن به هبوط حضرت آدم بر می‌گردد. در تاریخ زندگی انبیای دیگر الهی نیز چنین نیایش‌ها و طلب آموزش از خدای مهربان به چشم می‌خورد. در همه ادیان، دعا و نیایش حرکت‌دهنده انسانها در همه ابعاد تربیتی در زندگی اجتماعی بوده است (نوری و عاشوری، ۱۳۹۰). با توجه به نقش اصلی عامل انسانی در تغییرات اجتماعی (مطهری، ۱۳۷۹؛ ج ۲: ۱۶۲)، توجه به مؤلفه‌های اجتماعی و اهتمام به رشد، توسعه و ارتقای شخصیت انسان‌ها و پرورش کمالات انسانی مهم‌ترین رکن زمینه‌سازی و تغییر جامعه به سمت آمادگی برای نوسازی است. برای تغییر و نوسازی باید انسان‌ها آموزش ببینند و مہیای پذیرش تحول و نوسازی باشند (روکس برو، ۱۳۷۰: ۵۳).

آنچه امروزه به عنوان تمدن اسلامی می‌شناسیم در واقع فرآیند و محصول چهارده قرن حضور مستمر و فعال «اسلام» در عرصه زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان می‌باشد ۱۴ قرن است که مسلمانان با اسلام زندگی می‌کنند یعنی سعی نموده‌اند تا دیدگاهشان راجع به جهان هستی و خالق جهان، نیایش‌هایشان، آداب معاشرت و معاملاتشان، ازدواج و زاد و ولدشان، جشنها و ماتم‌هایشان و هر آنچه که زندگی فردی و اجتماعی آنها را تشکیل می‌دهد بر پایه‌هایی از اعتقادات و دستورات اسلامی تنظیم نمایند و در ادامه جهت تبیین و توضیح تمدن مهدویت نیز می‌توان گفت، تمدن و فرهنگ مهدویت به مجموعه‌ای از نگرش‌ها و ارزش‌ها و هنجارهای مربوط به ظهور منجی موعود از سلاله پاک پیامبر اسلام (ص) اطلاق می‌شود. همچنین نیایش و دعا از ارکان اساسی دین و تربیت اخلاقی اسلام می‌باشد و دعا راه ارتباطی میان خدا و انسان بوده و راهی برای ابراز محبت و تفکر برای خداوند می‌باشد (ولی‌زاده، مددلو و محبعلی‌زاده، ۱۴۰۳). از این حیث تمدن مهدویت ریشه در تاریخ بشریت دارد. همه ادیان الهی از همان آغاز، منادی ظهور منجی موعود بوده‌اند. از آنجا که نگرش ادیان به تاریخ تحول خطی و سرانجام نیک برای انسان و جهان و تحقق وعده الهی بوده است، پیامبران آسمانی فرا رسیدن عصری طلایی را که تحقق بخش وعده الهی باشد، همواره خبر داده‌اند. در اسلام نیز، آموزه مهدویت و به پیروی از آن، فرهنگ و تمدن شکل گرفته بر اساس آن نیز قدمتی هم‌پای ظهور اسلام دارد (حصاری، ۱۳۸۱: ۵۵-۵۷). یکی از شیوه‌های تعلیم و تربیت فردی و اجتماعی مسلمانان بیان مفاهیم آموزشی در بطن ادعیه است و از آنجایی که بشریت برای تشکیل حکومت عدل الهی می‌بایست به آموزه‌های اجتماعی نهفته در ادعیه انتظار منجی موعود رجوع کنند. اهمیت دعا در سازندگی و تربیت فرد و جامعه روشن خواهد شد از دیدگاه علمی دعا یکی از مهم‌ترین راهکارها برای حل مشکلات و برطرف کردن بحران‌های روحی و جسمی انسان‌ها است و براین اساس دعا تأثیر بسزایی در ایجاد حرکت در جامعه و تلاش برای رسیدن به نقطه بهتر از لحاظ مادی و معنوی دارد (نوری و عاشوری، ۱۳۹۰).

انتظار فرج و اعتقاد به امام یکی از آموزه‌های دینی به شمار می‌آید که نقش مهمی در کنترل ناهنجاری‌های اجتماعی و اصلاح جامعه دارد و در واقع، نوعی آمادگی برای پاک شدن، پاک زیستن، پویا همیشگی همراه با خودسازی، ساختن دیگران و زمینه‌سازی برای ایجاد حکومت صالح مهدوی است؛ بدان خاطر که انتظار فرج، با نظارت اجتماعی، سبب

همبستگی اجتماعی و تشکیل جامعه اخلاقی می‌گردد. «منتظران» برای تحکیم اهداف متعالی تمدن مهدوی، از هیچ کوششی دریغ نمی‌کنند و با احساس مسئولیت و تعهد در برابر سرنوشت جامعه، با روحی سرشار از عزت دینی، به وظیفه عمومی خود برای امر به معروف و نهی از منکر، عمل می‌کنند (موسوی گیلانی، ۱۳۸۴، ۴۹). آنان با معرفی الگوهای رفتاری مناسب با هنجارهای دینی و حس کردن خود در پرتو نظارت حضرت ولی عصر ساختار بازدارندگی انتظار را به روشنی در جامعه نهادینه می‌کنند و «اصلاح‌طلبی» در حوزه روابط اجتماعی را سرلوحه فعالیتشان قرار می‌دهند. انتظار فرج، یکی از مهم‌ترین ابزارهای کنترل اجتماعی غیررسمی است؛ چون مؤمنان براساس آن، همواره خود را در محضر حضرت ولی عصر (عج) می‌بینند و تردید ندارند که امام، شاهد و ناظر ایشان است (کارگر، ۱۳۶۸: ۹۲).

استخراج آموزه‌های اجتماعی موجود در دعای ندبه و تحلیل و تعیین جایگاه این آموزه‌ها مسئله‌ای است که این تحقیق به دنبال شناخت آن می‌باشد و از آنجایی که انسان موجودی اجتماعی است و جهت ایجاد فرهنگ زمینه‌ساز نیازمند یک برنامه تعلیم و تربیت جمعی است که بشریت را در جهت نیل به این هدف والا سوق دهد، اهمیت این تحقیق را به خوبی برای ما روشن خواهد کرد.

روش

روش پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی است، بر این اساس متن دعای ندبه بررسی و تحلیل گردید و آموزه‌های اجتماعی آن استخراج شد. جامعه این پژوهش، شامل کلیه متون ادعیه مرتبط با انتظار ظهور موعود است و از میان ادعیه موجود دعای ندبه که ارتباط بیشتری با هدف پژوهش داشته، به عنوان نمونه انتخاب شد در این نوشتار، به منظور گردآوری داده‌ها از فرم‌های فیش برداری از متن دعای ندبه استفاده شده است. داده‌ها بر اساس آموزه‌های اجتماعی که شامل ۴ محور سیاسی، اقتصادی، ارزشهای گروهی و عاطفی است، استخراج گردیده است. شیوه تحلیل متن دعا با توجه به کاربرد دعای موجود در مجموعه آیات و روایات است.

مفاهیم اصلی

دعا

دعا از ریشه «دَعَوَ» به معنای فراخواندن، و دعوت کردن و در اصطلاح به معنای خواندن است (حسینی واسطی، ۱۴۱۴: ج ۱۹: ۴۰۵-۴۰۹). حقیقت دعا، ارتباط با منشأ هستی و پیوند انسان با خدای یکتاست که موجب پرواز روح به سوی حکومت و فضای معطر معنوی و عرفانی می‌شود (موسوی نسب، ۱۳۹۳: ج ۲، ۵۵). دعا و عرض نیاز به درگاه الهی است که از فضل بی انتهایش به نوبت "ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ" درهای سعادت را به روی هر که او را بخواند می‌گشاید. آرامش بخش است و به انسان ارتباط و شادی درونی می‌بخشد و روح ایمان را در انسان زنده نگه می‌دارد؛ ارتباطش را با خدای خود مستحکم و از دیگران بی‌نیاز می‌کند. دعا به تعبیر پیامبر اکرم (ص) مغز عبادت است «الدُّعَاءُ مَخُّ الْعِبَادَةِ» (حرعاملی، ۱۳۷۲: ج ۷، ۲۷) و به همین دلیل آثار تربیتی فردی و اجتماعی در دعا نهفته است. بنابراین شیعیان در عصر غیبت، وظایف بسیاری برای یاری امام زمان (عج) بر عهده دارند. یکی از این وظایف مهم، دعا کردن برای وجود مبارک امام عصر (عج) است. توجه به آیات و روایات، بیانگر برکات دعا در زندگی فردی و اجتماعی است. اگر دعا در حق موجودی کامل باشد، آثار آن نیز به مراتب تکامل می‌یابد (امینه، ۱۴۰۰).

دعای ندبه

«ندبه» به معنای فراخوانی و نیز گریه و ناله است و این دعای شریف مشتمل بر استغاثه و استمداد از حضرت مهدی (عج) و تأسف بر غیبت و گریه از فراق آن بزرگوار است از اینرو به این نام شهرت یافته است. خواندن این دعا خواص زیادی دارد از

جمله در هر مکانی و موضعی که با حضور قلب و اخلاص کامل خوانده شود و به مضامین دعای آن توجه شود مورد عنایت حضرت مهدی (عج) قرار می گیرد. این دعا از جمله دعاها بسیار مشهور است که در چهار عید، روز جمعه، عید فطر، عید قربان و عید غدیر خوانده می شود (مجلسی، ۱۴۲۳ق: ۳۹۱).

همواره بسیاری از مؤمنان، مشتاقان و منتظران ظهور دولت حق و حکومت جهانی اسلام و ارادتمندان درگاه حضرت مهدی (عج) خواندن آن را شعار خود قرار می دهند و به وسیله آن در منسبها و فرصت های معین، با آن یار غائب از نظر به نجوا می پردازد (سلیمیان، ۱۳۸۳: ۳۸). اجتماع برای برگزاری دعای ندبه در حقیقت بسیج نیروهای الهی و خطدهی به آنهاست لذا امام زمان در فرمایشات خود به تشکیل چنین مراسمی تأکید فرموده اند و به تلاوت این دعای نورانی در روز جمعه سفارش نموده اند. هر هفته با اقامه دعای ندبه در بطن اجتماع در واقع امت اسلامی برای تعلیم و تربیت تلاش می کنند. در واقع دعای ندبه فقط برای دوری از امام زمان نیست بلکه ندبه بر اوضاع زمان و عظمت مصیبت های جوامع بشری، مضطربان، محکوم کردن باطل و نکوهش ظلم و فساد، و تقویت معرفت به مولا است (فتیان، ۱۳۹۱).

تمدن مهدویّت

تمدن به معنای شهرنشینی، پذیرش نظم و قانون، تربیت، ادب و معرفت اجتماعی داشتن و همکاری افراد اجتماع با یکدیگر است. برای شکل گیری یک تمدن، عناصری چون: علم، نظم، امنیت تعاون، همکاری و ... تأثیرگذار است (دهخدا، ۱۳۷۹: تمدن). به نظر می رسد که تمدن، در سایه دولت ها و قدرتهای اجتماعی شکل می گیرد و تمدن بدون دولت به معنای تمدن بدون بستر اجتماعی خواهد بود که معنا و مفهوم درست و مقبولی نخواهد داشت. تمدن هر چند که جنبه مادی و تجسمی فرهنگ است اما این تجسم یابی، بیش از آنکه بر هنرهای معماری و فن آوری ارتباط یابد با جنبه دولت قانونی و جامعه مدنی و قدرت مشروع معنا و مفهوم می یابد (همان). ویل دورانت تمدن را نظامی اجتماعی می داند که طی آن خلایق فرهنگی امکان پذیر شده و جریان می یابد و ظهور آن منوط به برقراری امنیت و پایان یافتن هرج و مرج است به نظر او عوامل مختلفی در حوزه های جغرافیایی، نژادی، اقتصادی، سیاسی، اخلاقی عقلی و روحی، تمدن سازند. او برای تمدن چهار رکن اساسی قائل است: ۱- پیش بینی و احتیاط در امور اقتصادی و سازمان سیاسی؛ ۲- سنن اخلاقی؛ ۳- کوشش در راه معرفت و ۴- بسط هنر (دورانت، ۱۳۳۱: ۱۹).

زمانی که سخن از تمدن اسلامی می شود منظور سخن از اهمیّت تمدنی بوده که در برهه ای از زمان موج عظیمی از تمدن و فرهنگ به وسیله ملتی گمنام در جهان پدید آمد که بیشتر سرزمین های آباد آن روز را تحت نفوذ خود می گیرد و چندان اثری از خود به جای گذاشته که تأثیر و عظمت آن را در فلسفه تاریخ، طب و حکمت و غیره باقی مانده است (قربانی، ۱۳۷۶: ۱۹).

با مطالعه تعاریف فراوان موجود در زمینه مفهوم تمدن، پناه آوردن به منابع دین و ارائه تبیینی شفاف از چیستی و شاخص های اجتماعی و تمدنی ضروری است که مطالعات صورت گرفته در این زمینه طبقه بندی های متفاوتی آمده است. عبدالحسین زرین کوب در کتاب کارنامه اسلام پاره ای از مهم ترین مؤلفه های فرهنگ و تمدن اسلامی که به موفقیت و پیشرفت سریع آن یاری رساندند را موارد ذیل می داند:

۱) جهانی اندیشیدن، جهانی شمول بودن و مرز نشناختن (۲) تساهل و مدارا، گشادگی مشرب و آمادگی برای پذیرش افکار تازه و عناصر فرهنگی دیگران و منطبق ساختن آن با روح توحیدی اسلام (۳) تبلیغی و باز بودن اسلام در مقایسه با آیین های بسته ای چون یهودی و زرتشتی (۴) تعادل در نگرش میان دنیا و تعصب و نیز توجه به سیاست و اجتماع (۵) تأکید بر عدالت در برابری نژادها و احترام به حقوق ملل و مذاهب دیگر (۶) ایجاد زمینه فکری برای گسترش نهضت علمی با تأکید بر تجربی اندیشیدن و توجه دادن انسان به نظام طبیعی و اسرار آن (زرین کوب، ۱۳۶۲: ۳۲).

فرهنگ و تمدن مهدویّت اقیانوس بی کرانی است که هر معتقد به امام قائم (عج) در حد بینش و دانش و تحقیقی که کرده از آن برداشت می کند؛ نگرشی درست به ظهور منجی موعود از سلاله پاک پیامبر اسلام (ص) و درک صحیح از معیارها،

ارزش‌ها و مسئولیت‌ها و احیای امر به معروف و نهی از منکر و اصلاح خود و جامعه است؛ رابطه‌ای قوی و پایدار بر اساس رابطه ولایی، بین انسان و امام عصر (عج) ایجاد می‌کند. فرهنگ مهدویت زیربنای ایجاد نظم عادلانه جهانی در پرتو انسان کامل و رهبری معصوم به شمار می‌آید و انسان‌ها و جامعه را در برابر تمام بیماری‌های فکری و روحی بیمه می‌کند (حصاری، ۱۳۸۱: ۵۷-۵۵).

در ادامه این نوشتار به بیان و بررسی هر کدام از آموزه‌های اجتماعی مرتبط با محورهای آن پرداخته خواهد شد.

آموزه‌های اجتماعی

آموزه‌های اجتماعی، آموزه‌هایی است که معطوف به زندگی، روابط و پدیده‌های اجتماعی است مشخصه آن این است که ناظر به مسائل اجتماعی است. همینطور می‌توان گفت که عناصر اجتماعی مجموعه‌ای از شناخته‌ها و اندیشه‌هایی است که افراد جامعه نسبت به خود، دیگران، دنیای اجتماعی، پدیده‌ها و روابط آنها دارند (پیرو، ۱۳۷۰). که شامل محورهای سیاسی، اقتصادی، عاطفی و ارزشهای گروهی است که هر کدام به تفکیک شامل آموزه‌هایی است که ذیلاً به آن اشاره شده است.

۱- محور سیاست و آموزه‌های آن

۱-۱- مشارکت سیاسی - اجتماعی

تشکیل آرمان شهر مهدوی به مقدمات و زمینه‌هایی نیاز دارد که جامعه منتظر و زمینه‌ساز، بیشترین سهم را در این زمینه دارد (گنجی‌خانی، ۱۴۰۳). حکمرانی زمینه‌ساز به مثابه راهکاری برای تحقق جامعه مطلوب در عصر غیبت کبری، از مباحث مهم در اندیشه اسلامی است (خسروپناه، لکزایی، ۱۴۰۴). در این راستا آموزه‌های متعددی بر اصل مشارکت‌طلبی در زندگی سیاسی و اجتماعی دلالت می‌کند انسان منتظر باید در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی محیط خود بتواند با هم‌کیشان خود مشارکت داشته باشد و فردی تأثیرگذار باشد تا شرایط را به نحو احسن تغییر دهد و زمینه‌های ظهور موعود را آماده سازد.^۱ امام صادق (ع) می‌فرماید:

«هر یک از شما باید برای خروج حضرت قائم عده فراهم کند، هر چند یک تیر باشد» (نعمانی، ۱۳۷۹، ج ۱: ۲۳۰).

۱-۲- پایداری و ایستادگی

انتظار سازنده، از بزرگترین عوامل مقاومت و پایداری است و از آن جایی که مسلمانان و به ویژه شیعیان را در برابر ظلم‌ها، فسادها و... ثابت و پا برجا نگه می‌دارد و به آنان دل و جرأت می‌دهد تا در برابر دشمنان اسلام مقاومت و ایستادگی کنند و در عقیده خود محکم و استوار و ثابت قدم بمانند، سرمایه روحی بزرگی برای منتظران است^۲ (هاشمی شهیدی، ۱۳۸۰، ۲۲۴؛ خارستانی و سیفی، ۱۳۹۳، ج ۳: ۲۱۷)

۱-۳- ظلم‌ستیزی

۱. «اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ، وَعَاد مَنْ عَادَاهُ، وَأَنْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ، وَأَخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ ۳۶، وَأَنْتَ عَدَا عَلَى الْحَوْضِ خَلِيفَتِي، وَأَنْتَ تَقْضِي دِينِي، وَتَنْجِزُ عِدَاتِي ۴۶، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ أَجَابَ دُونَكَ وَأَنَاغِي ۱۳۹، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ أَبْكِيكَ وَيَخْذُلَكَ الْوَرَى ۱۴۰، هَلْ مِنْ جَزُوعٍ فَأَسَاعِدَ جَزَعَهُ إِذَا خَلَا؟ ۱۴۳، هَلْ قَدَيْتَ عَيْنَ فُسَاعِدَتَيْهَا عَيْنِي عَلَى الْقُدَى ۱۴۴؟ أَتَرَانَا نَحْفُ بِكَ وَأَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأَ، وَقَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا ۱۵۱؟ وَجَعَلْتَهُ لِلْمُؤْمِنِينَ مِنَّا إِمَامًا ۱۶۶، وَأَدَلَّ بِهِ أَوْلِيَاءَكَ ۱۸۰، وَأَعْنَا عَلَى تَأْدِيَةِ حُقُوقِهِ إِلَيْهِ، وَالْأَجْتِهَادِ فِي طَاعَتِهِ ۱۸۴، وَأَجْتَنَابِ مَعْصِيَتِهِ ۱۸۵» .
۲. «وَيُقَاتِلُ عَلَى التَّوْبِيلِ، وَلَا تَأْخُذُهُ فِي اللَّهِ لَوْمَةٌ لَانِمٌ ۵۲، أَيْنَ صَاحِبِ يَوْمِ الْفَتْحِ وَنَاشِرِ رَايَةِ الْهُدَى؟ ۸۶؟، إِلَى مَتَى أَحَارُ فَيْكَ يَا مَوْلَايَ ۱۳۶، هَلْ مِنْ جَزُوعٍ فَأَسَاعِدَ جَزَعَهُ إِذَا خَلَا؟ ۱۴۳، هَلْ قَدَيْتَ عَيْنَ فُسَاعِدَتَيْهَا عَيْنِي عَلَى الْقُدَى ۱۴۴؟، مَتَى تَرَانَا وَتَرَكَ وَ قَدْ نَشَرْتَ لَوَاءَ النَّصْرِ تُرَى؟ ۱۵۰؟، أَلَّذِي مِنْ أَمْنٍ بِهِ فَقَدْ ظَفَّرَ وَمَنْ لَمْ يَوْمِنْ بِهِ فَقَدْ خَطَرَ وَكَفَّرَ ۱۷۴، وَصَلَّ عَلَيْهِ صَلَاةٌ لَا غَايَةَ لِعَدَدِهَا، وَلَا نِهَابَةَ لِمَدَدِهَا، وَلَا نَفَادَ لِمَدَدِهَا ۱۷۷، وَأَعْنَا عَلَى تَأْدِيَةِ حُقُوقِهِ إِلَيْهِ، وَالْأَجْتِهَادِ فِي طَاعَتِهِ ۱۸۴»

مسلمان معتقد به اصل انتظار در برابر بی عدالتی ها ایستادگی می کند و هرگز تسلیم زورگویی های متکبران نمی شود و همواره می کوشند از طریق برطرف ساختن تمام نارسایبی ها زمینه برای تشکیل حکومت عدل جهانی فراهم شود^۱. و در این راستا اگر در برهه ای از زمان به سبب تسلط بیش از حد زورمندان و طاغوت ها دچار انواع شکنجه ها و فشارها شد، نه تنها روحیه خود را نمی بازد بلکه وعده صدق پیامبر اکرم (ص) را یادآور می شود که فرمود:

«اگر از عمر دنیا فقط یک روز باقی باشد خداوند متعال آن یک روز را به اندازه ای طولانی خواهند ساخت تا مردی از فرزندان من که نامش نام من و کنیه اش کنیه من است، ظهور نماید و زمین را پس از پر شدن از ظلم و ستم با عدل و داد پر سازد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۱: ۷۴).

۴-۱- آزادی

بر اساس آیات قرآن موانع آزادی فرد به دو دسته بیرونی و درونی تقسیم می شود. موانع درونی نفس انسان است که انسان را در نبرد هوی و هوس دنیوی گرفتار می کنند و مهمترین موانع بیرونی آزادی سیاسی انسان ها مستکبران و طاغوت هاینند^۲. به همین دلیل قرآن کریم سلطه این افراد را نامشروع تلقی کرده پرهیز از آنان را درخواست نموده است از این رو خطاب به اهل کتاب می فرماید:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا رِبًّا مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَعُولُوا وَالشَّهْدُ وَابْنَا مُسْلِمُونَ (آل عمران: ۶۴)

«بگو این اهل کتاب، بیایید بر سرسخنی که بین ما و شما یکسان است بایستیم که جز خداوند را نپرستیم و برای او هیچ گونه شریکی نیابوریم و هیچ کس از ما دیگری به جای خداوند ارباب نگیرد و اگر رویگردان شدند بگویید شاهد باشند که ما فرمانبرداریم»

و براساس آیه فوق هیچ انسانی نمی تواند فرد را ارباب دیگری دانسته بر او مسلط گردد که بر موانع بیرونی دلالت می کند و موانع دورنی آزادی افکار و باورهای درونی افراد است و در این باره خداوند می فرماید:

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ (رعد: ۱۱)

«خداوند سرنوشت هیچ قوم دیگری را تغییر نمی دهد مگر آنان خود را تغییر دهند»

۱. « وَوَعَدْتُهُ أَنْ تُظَهِّرَ دِينَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ، وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ۲۷، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ، وَعَادَ مَنْ عَادَاهُ، وَأَنْصُرَ مَنْ نَصَرَهُ، وَأَخْذَلُ مَنْ خَذَلَهُ ۳۶، وَيُقَاتِلُ عَلَى التَّوْبِيلِ، وَلَا تَأْخُذُهُ فِي اللَّهِ لَوْمَةٌ لَّا تَمُ ۵۲، قَدْ وَتَرَ فِيهِ صِنَادِيدَ الْعَرَبِ، وَ قَتَلَ أَبْطَالَهُمْ، وَ نَاوَشَ ذُؤَابَانَهُمْ، فَأَوْدَعَ قُلُوبَهُمْ أَحْقَادًا، بَدْرِيَّةً وَ خَيْبَرِيَّةً وَ حَنِينِيَّةً وَ غَيْرَهُنَّ ۵۳، فَ قُتِلَ مِنْ قَتْلِ، وَ سَبِيٍّ مِنْ سَبِيٍّ، وَ أَقْصَى مِنْ أَقْصَى ۵۶، فَعَلَى الْأَطَائِبِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَ آلِهِمَا، فَلْيَبْكُ الْبَاكُونَ، وَ يَا هُمْ فَلْيَتَذَبُّ التَّادِيُونَ، وَ لِمَثَلِهِمْ فَلْيَتَذَرَفِ الدَّمُوعُ، وَ لِيَصْرُخِ الصَّارِعُونَ، وَ يَصْخِرِ الصَّاجُونَ، وَ يَبْعَجِ الْعَاجُونَ ۵۹، أَيْنَ الْمَعْدُ لِقَطْعِ دَابِرِ الظُّلْمَةِ؟ ۶۷، أَيْنَ مَعْرُ الْأَوْلِيَاءِ، وَ مَذَلِّ الْأَعْدَاءِ؟ ۸۱، أَيْنَ الطَّالِبِ بِذُحُولِ الْأَنْبِيَاءِ وَ آبَاءِ الْأَنْبِيَاءِ؟ ۸۸، أَيْنَ الطَّالِبِ بِدَمِ الْمُقْتُولِ بِكَرْبَلَاءِ؟ ۸۹، أَيْنَ الْمَنْصُورِ عَلَى مَنْ اعْتَدَى عَلَيْهِ وَ أَقْرَى؟ ۹۰، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ تُحِيطَ بِكَ دُونِي الْبَلْوَى، وَ لَا يَنَالُكَ مَنِي صَجِجٌ وَ لَا شَكْوَى ۱۲۸، بِنَفْسِي أَنْتَ أَمْنِيَّةٌ شَانِقٌ يَتَمَنَّى مِنْ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٌ ذَكَرْنَا فَحَنَّا ۱۳۱، إِلَى مَتَى أَحَارَ فَيْكُ يَا مَوْلَايَ ۱۳۶، وَ إِلَى مَتَى، وَ أَيُّ خُطَابٍ أَصِفُ فَيْكُ ۱۳۷، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ أَبْكِيكَ وَ يَخْذُلُكَ الْوَرَى ۱۴۰، هَلْ يَتَّصِلُ يَوْمَنَا مِنْكَ بَعْدَهُ فَحَظِي؟ ۱۴۶، مَتَى تَرَانَا وَ نَرَاكَ وَ قَدْ نَشَرْتَ لَوَاءَ النَّصْرِ تَرَى؟ ۱۵۰، أَتَرَانَا نَحْفُ بِكَ وَ أَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأَ، وَ قَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا؟ ۱۵۱، وَ أَدَقَّتْ أَعْدَاءُكَ هَوَانًا وَ عِقَابًا ۱۵۲، وَ أَبْرَتِ الْعَتَاةَ وَ جَحَدَةَ الْحَقِّ، وَ قَطَعْتَ دَابِرَ الْمُتَكَبِّرِينَ، وَ اجْتَنَنْتَ أَصُولَ الظَّالِمِينَ ۱۵۳، اللَّهُمَّ أَنْتَ كَشَافُ الْكُرْبِ وَ الْبَلْوَى، وَ إِلَيْكَ اسْتَعْدَى فَعَنْدَكَ الْعَدْوَى ۱۵۵، فَأَعِثْ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَعِيثِينَ عَيْدَكَ الْمُبْتَلَى ۱۵۷، وَ أَرِزْ عَنْهُ بِهَ الْأَسَى وَ الْجَوَى ۱۶۰، وَ بَرِّدْ غَلِيْلَهُ ۱۶۱، يَا مَنْ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى، وَ مَنْ إِلَيْهِ الرَّجْعِي وَ الْمُنْتَهَى ۱۶۲، خَلَقْتَهُ لَنَا عِصْمَةً وَ مَلَاذًا ۱۶۴، اللَّهُمَّ وَ أَمِّمْ بِهِ الْحَقَّ ۱۷۸، وَ أَدْحِضْ بِهِ الْبَاطِلَ ۱۷۹»

۲. «فَقُتِلَ مَنْ قُتِلَ، وَ سَبِيٍّ مِنْ سَبِيٍّ، وَ أَقْصَى مِنْ أَقْصَى ۵۶، أَيْنَ الْمَنْصُورِ عَلَى مَنْ اعْتَدَى عَلَيْهِ وَ أَقْرَى؟ ۹۰، هَلْ يَتَّصِلُ يَوْمَنَا مِنْكَ بَعْدَهُ فَحَظِي؟ ۱۴۶، مَتَى تَرَانَا وَ نَرَاكَ وَ قَدْ نَشَرْتَ لَوَاءَ النَّصْرِ تَرَى؟ ۱۵۰، أَتَرَانَا نَحْفُ بِكَ وَ أَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأَ، وَ قَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا؟ ۱۵۱، وَ أَدَقَّتْ أَعْدَاءُكَ هَوَانًا وَ عِقَابًا ۱۵۲، وَ أَبْرَتِ الْعَتَاةَ وَ جَحَدَةَ الْحَقِّ، وَ قَطَعْتَ دَابِرَ الْمُتَكَبِّرِينَ، وَ اجْتَنَنْتَ أَصُولَ الظَّالِمِينَ ۱۵۳، وَ صَلَّى عَلَيْهِ صَلَاةٌ لَا غَايَةَ لِعَدِيدِهَا، وَ لَا نِهَايَةَ لِمَدِيدِهَا، وَ لَا نَفَادَ لَأَمْدِهَا ۱۷۷، وَ أَدِلْ بِهِ أَوْلِيَاءَكَ ۱۸۰»

بنابراین آزادی زمانی ارزشمند است که به زنده شدن ارزشهای انسانی نیز بینجامد و آنگاه این آزادی حاصل شده در فرد منتظر زمینه ساز ظهور موعود خواهد بود.

۵-۱- آرامش و امنیت

تأمین امنیت خاطر^۱ در تمام ابعاد (فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی) مهمترین خواسته هر فرد در همه دورانها است (خارستانی و سیفی، ۱۳۹۳: ج ۳، ۲۴۳). امام علی (ع) در این باره می فرماید:

ذَكَرُ اللهُ جَلَاءَ الصُّدُورِ وَ طَمَئِينَةَ الْقُلُوبِ

«یاد خدا روشنی سینه ها و آرامش دلها است» (حسینی، ۱۳۸۰، ش ۲، ۱۹).

در ادامه بنابر حدیثی از حضرت فاطمه زهرا (س) می توان گفت که حکومت عدل الهی مهدی موعود زمینه ساز آرامش مردم خواهد شد حضرت فاطمه (س) می فرماید:

فَفَرَضَ اللهُ الْإِيمَانَ تَطْهِيرًا مِنَ الشَّرْكِ... وَالْعَدْلَ تَسْكِينًا لِلْقُلُوبِ؛

«خداوند، ایمان را برای پاکی از گناه... و عدل را برای آرامش دلها واجب ساخت» (همان).

امنیت و آرامش یکی از وعده های خداست که می فرماید:

وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَيُؤْتِيَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ قَوْلِهِمْ أَمْنًا

از دوران حاکمیت خوف و وحشت و ناامنی ها، به واسطه وجود مبارک امام زمان (ع) خداوند، امنیت و آرامش را در جامعه حاکم می کند، و عصر حکومت امام زمان (عج) عصر امنیت عمومی است بر این اساس خداوند در سوره نور می فرماید:

وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا (نور: ۵۵)

«خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند وعده داده است که حتما آنها را در این سرزمین جا نشین (خود) قرار دهد همان گونه که کسانی که پیش از آنان بودند جانشین خود قرار داد و آن دینی که برایشان پسندیده است به سودشان مستقر

است و بیمشان را به ایمنی مبدل گرداند {تا} مرا عبادت کنند و چیزی را با من شریک نگردانند»

امام علی (ع) در بحث از اهداف عالی حکومت اسلامی، یکی از دلایل پذیرش حکومت را تأمین امنیت برای بندگان مظلوم و محروم و پشتیبانی از آنان می شمرد (اخوان کاظمی، ۱۳۹۳). و در بیان نقش و اهمیت امنیت می فرماید:

رِفَاهِيَّةُ الْعَيْشِ فِي الْأَمَنِ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۰، ج ۴: ۱۰۰).

«رفاه زندگی در امنیت است»

لَا نِعْمَةَ أَهْنَا مِنَ الْأَمَنِ (همان، ج ۶: ۴۳۵)

«هیچ نعمتی گوارتر از امنیت وجود ندارد»

۶-۱- یکپارچگی و اتحاد

۱. « وَ وَعَدْتُهُ أَنْ تُظْهِرَ دِينَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ، وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ۲۷، وَ جَعَلَتْ لَهُ وَ لَهُمْ أَوَّلَ بَيْتٍ وَضِعَ لِلنَّاسِ، لَلَّذِي بَيَّغَةَ مُبَارَكًا وَ هُدَىٰ لِلْعَالَمِينَ، فِيهِ آيَاتٌ ۱ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَ مِنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا ۲۹، قَدْ وَتَرَ فِيهِ صَنَادِيدَ الْعَرَبِ، وَ قَتَلَ أَبْطَالَهُمْ، وَ نَاوَشَ ذُؤَابَانَهُمْ، فَأَوْدَعَ قُلُوبَهُمْ أَحْقَادًا، بِدَرِيَّةٍ وَ خَيْرِيَّةٍ وَ حَنِينِيَّةٍ وَ غَيْرُهُنَّ ۵۳، أَيْنَ مُحْيِي مَعَالِمِ الدِّينِ وَ أَهْلُهُ؟ ۷۳، أَيْنَ قَاصِمِ شُرُوكَةِ الْمُعْتَدِينَ؟ ۷۴، أَيْنَ صَاحِبِ يَوْمِ الْفَتْحِ وَ نَاشِرِ رَايَةِ الْهُدَى؟ ۸۶، أَيْنَ مُؤَلِّفِ شَمْلِ الصَّلَاحِ وَ الرِّضَا؟ ۸۷، هَلْ يَتَّصِلُ يَوْمًا مِنْكَ بَعْدَهُ فَتَحْظِي؟ ۱۴۶، مَتَى تَرَانَا وَ تَرَآكَ وَ قَدْ نَشَرْتَ لِرِوَاةِ النَّصْرِ تَرِي؟ ۱۵۰، أَذَقْتَ أَعْدَاءَكَ هَوَانًا وَ عِقَابًا ۱۵۲، وَ أَبْرَتَ الْعِتَابَةَ وَ جَحْدَةَ الْحَقِّ، وَ قَطَعْتَ دَابِرَ الْمُتَكَبِّرِينَ، وَ اجْتَنَنْتَ أَصُولَ الظَّالِمِينَ ۱۵۳، وَ أَنْتَ رَبُّ الْآخِرَةِ وَ الْأُولَى ۱۵۶، وَ أَرَهَ سَيِّدَهُ ۱۵۸، وَ أَزَلَّ عَنْهُ بِهِ الْأَسَى وَالْجَوَى ۱۶۰، وَ بَرَّدَ غَلِيْلَهُ ۱۶۱، يَا مَنْ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى، وَ مَنْ إِلَيْهِ الرَّجْعِي وَ الْمُنْتَهَى ۱۶۲، وَ أَقَمْتَهُ لَنَا قَوَامًا وَ مَعَاذًا ۱۶۵، وَ أَجْعَلْ مُسْتَقَرَّهُ لَنَا مُسْتَقَرًّا وَ مُقَامًا ۱۶۹، وَ آتِمِّمْ نِعْمَتَكَ بِتَقْدِيمِكَ إِيَّاهُ أَمَامَنَا ۱۷۰، وَ صَلِّ عَلَيْهِ صَلَاةً لَا غَايَةَ لِعَدْدِهَا، وَ لَا نِهَايَةَ لِمَدَدِهَا، وَ لَا نَفَادَ لِأَمْدِهَا ۱۷۷، وَ هُمُومَنَا بِه مَكْفِيَةٌ ۱۹۲»

همواره در قرآن کریم و احادیث ائمه اطهار به اهمیت یکپارچگی و اتحاد مسلمین در جامعه اسلامی تأکید فراوان شده است که جهت تشکیل حکومت جهانی امام عصر (عج) نقش اساسی خواهد داشت و بی شک در این راستا مسلمانان می بایست از هرگونه تفرقه بپرهیزند^۱ در این باره می توان به آیات زیر اشاره کرد:

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (سوره انبیا، ۹۲)

«همانا این امت { مسلمین } امتی است یکپارچه، پس مرا { خدایتان } را عبادت کنید»

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ (سوره حجرات، ۱۰)

«همانا مومنین با یکدیگر برادرند پس بین برادرانتان صلح و آشتی برپا کنید»

امام صادق (ع) نیز می فرماید:

الْمُسْلِمُ أَخُ الْمُسْلِمِ

«مسلم برادر مسلم است» (قمی، ۱۴۱۶، ج ۱: ۵۴)

۱-۷- عدالت گرایی

عدالت گرایی^۲ محور قرار گرفتن اصل عدالت در تمام رفتارها است. انسان زمینه ساز باید به زیور عدالت، تقوا و پارسایی آراسته باشد. منتظران ظهور مهدی (عج) که در انتظار حکومت عدل جهانی به سر می برند باید پیوسته نمونه عدل و عدل طلبی باشند (خارستانی و سیفی، ۱۳۹۳، ج ۳: ۲۱۸). یکی از خصلت های وجود صاحب عصر (عج) عدالت طلبی است. و هدف از برپایی حکومت الهی برپایی عدالت در جامعه بشریت است. خداوند خطاب به مؤمنان می فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هَوَافِرًا لِلتَّقْوَىٰ (مائده: ۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید برای خدا به داد برخیزید {و} به عدالت شهادت دهید و البته نباید دشمنی گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نکنید. عدالت کنید که آن به تقوا نزدیک تر است.

۱-۸- مسئولیت پذیری

آموزه های سیاسی اجتماعی در زندگی اسلامی، انسان را موجودی مسئول در برابر سرنوشت خود و جامعه معرفی کرده اند. قرآن کریم به مسئله مسئولیت اجتماعی (آل عمران: ۱۰۴). و توجه به امور همنوعان توجهی ویژه دارد، از انسانها خواسته است با یکدیگر در ارتباط باشند و در امور مختلف از یکدیگر پشتیبانی کنند. (آل عمران: ۲۰۰) پیامبر اکرم (ص) می فرماید:

۱. «أَيْنَ حَاصِدُ فُرُوعِ الْعَنَى وَالشَّقَاقِ؟ ۷۷، أَيْنَ جَامِعُ الْكَلِمَةِ عَلَى التَّقْوَى؟ ۸۲، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ تُحِيطَ بِكَ دُونِي الْبَلْوَى، وَلَا يَنَالُكَ مِنِّي ضَجِيجٌ وَلَا شَكْوَى ۱۲۸، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ يَجْرِيَ عَلَيْكَ دُونَهُمْ مَا جَرَى ۱۴۱، هَلْ مِنْ مُعِينٍ فَأَطِيلَ مَعَهُ الْعَوِيلَ وَالْبِكَاءَ؟ ۱۴۲، هَلْ مِنْ جَزُوعٍ فَاسَاعِدَ جَزَعَهُ إِذَا خَلَا؟ ۱۴۳، هَلْ قَدَيْتَ عَيْنٌ فَسَاعَدْتَهَا عَيْنِي عَلَى الْقُدَى؟ ۱۴۴، أَتَرَانَا نَحْفُ بِكَ وَ أَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأَ، وَقَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا؟ ۱۵۱، وَصَلِّ اللَّهُمَّ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ، وَصَلِّهُ تُوْدِي إِلَيَّ مِرَافِقَهُ سَلْفَهُ ۱۸۲، وَاعِنَا عَلَى تَأْدِيَةِ حَقُّوقِهِ إِلَيْهِ، وَالْإِجْتِهَادِ فِي طَاعَتِهِ ۱۸۴، وَاجْتِنَابِ مَعْصِيَتِهِ ۱۸۵»

۲. «بَعْضُ أَسْكَنتَهُ جَنَّتَكَ، إِلَى أَنْ أَخْرَجْتَهُ مِنْهَا ۱۳، وَكُلُّ شَرَعْتَ لَهُ شَرِيعَةً، وَنَهَجْتَ لَهُ مِنْهَاجًا، وَتَخَيَّرْتَ لَهُ أَوْصِيَاءَ، مُسْتَحْفِظًا بَعْدَ مُسْتَحْفِظٍ، مِنْ مَدَّةٍ إِلَى مَدَّةٍ، إِقَامَةً لِدِينِكَ، وَحُجَّةً عَلَى عِبَادِكُمْ لِنَلَا يَزُولَ الْحَقُّ عَنْ مَفْرَهُو يَغْلِبَ الْبَاطِلُ عَلَى أَهْلِهِ ۱۹، أَيْنَ الطَّالِبُ بِدُحُولِ الْأَنْبِيَاءِ وَابْنَاءِ الْأَنْبِيَاءِ؟ ۸۸، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ تُحِيطَ بِكَ دُونِي الْبَلْوَى، وَلَا يَنَالُكَ مِنِّي ضَجِيجٌ وَلَا شَكْوَى ۱۲۸، بِنَفْسِي أَنْتَ أَمْنِيَّةٌ شَانِقٌ يَمْتَنِي مِنْ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٌ ذَكَرًا فَحَنَّا ۱۳۱، إِلَى مَتَى أَحَارُ فَيْكَ يَا مَوْلَايَ؟ ۱۳۶، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ يَجْرِيَ عَلَيْكَ دُونَهُمْ مَا جَرَى ۱۴۱، هَلْ مِنْ مُعِينٍ فَأَطِيلَ مَعَهُ الْعَوِيلَ وَالْبِكَاءَ؟ ۱۴۶، مَتَى نَرُدُّ مَنَاهْلَكَ الرَّوِيَّةَ قَرَوِي؟ ۱۴۷، مَتَى نَنْتَقِعُ مِنْ عَذَابِ مَانِكَ فَقَدْ طَالَ الصَّدَى؟ ۱۴۸، مَتَى تَرَانَا وَ تَرَكَتْ لَوَاءَ النَّصْرِ تَرِي؟ ۱۵۰، أَتَرَانَا نَحْفُ بِكَ وَ أَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأَ، وَقَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا؟ ۱۵۱، وَ أَدَقَّتْ أَعْدَاءُكَ هَوَانًا وَ عِقَابًا ۱۵۲، وَ أَبْرَتِ الْعَنَاءَ وَ جَحْدَةَ الْحَقِّ، وَ قَطَعَتْ دَابِرَ الْمُتَكَبِّرِينَ، وَاجْتَنَّتْ أُصُولَ الظَّالِمِينَ ۱۵۳، فَأَعَاثَ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ عَيْدَكَ الْمُبْتَلَى ۱۵۷، وَ أَرَهَ سَيِّدَةَ ۱۵۸، يَا شَدِيدَ الْقُوَى ۱۵۹، وَ أَرَلْ عَنْهُ بِهِ الْأَسَى وَالْجَوَى ۱۶۰، وَ بَرِّدْ غَلِيْلَهُ ۱۶۱، يَا مَنْ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى، وَ مَنْ إِلَيْهِ الرَّجْعِي وَالْمُنْتَهَى ۱۶۲، اللَّهُمَّ وَ أَقِمَّ بِهِ الْحَقَّ ۱۷۸، وَ أَدْحِضْ بِهِ الْبَاطِلَ ۱۷۹، وَ أَدِلْ بِهِ أَوْلِيَاءَكَ ۱۸۰، وَ أَدُلِّلْ بِهِ أَعْدَاءَكَ ۱۸۱، وَ اعِنَا عَلَى تَأْدِيَةِ حَقُّوقِهِ إِلَيْهِ، وَالْإِجْتِهَادِ فِي طَاعَتِهِ ۱۸۴»

مثال مؤمنان در ترحم و دوست داشتن یکدیگر مانند پیکر واحدی است که اگر عضوی را ناراحتی برسد سبب تب و بیداری دیگر اعضای او از خواب می شود (مجلسی، ۱۴۰۳؛ ج ۵۸: ۱۵۰، باب ۴۳، ح ۲۹). بنابر آیات و روایات مسئولیت پذیری^۱ افراد در عصر غیبت یکی از مؤلفه های اجتماعی- سیاسی مؤثر در زمینه سازی ظهور امام عصر (عج) است که قصد داریم جایگاه آن را در دعای ندبه بیابیم.

۹-۱- ولایتمداری

پذیرش ولایت^۲ و سرپرستی، سنگ زیرین زمینه سازی ظهور است. ولایت در مقایسه با دیگر ارزشهای تمدن اسلامی مانند کلیدی است که با آن درب سایر ارزش ها به روی جامعه گشوده می شود و ارزش پیدا می کند (عاملی، ۱۴۰۹، ج: ۸). پیامبر اکرم در این زمینه می فرماید:

لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَقُومَ الْقَائِمُ الْحَقُّ مِثْلَ مَا وَدَّكَ حِينَ يَأْذُنَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ لَهُ وَمَنْ تَبِعَهُ نَجَا، وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهُ هَلَكَ، اللَّهُ اللَّهُ عِبَادَ اللَّهِ! فَأَتَوْهُ وَلَوْ عَلَى الثَّلْجِ، فَإِنَّهُ خَلِيفَةُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ وَخَلِيفَتِي (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۱: ۶۵)

«روز قیامت فرامی رسد مگر آنکه از بین ما قائم حقیقی قیام نماید و آن قیام زمانی خواهد بود که عزوجل او را اجازه فرماید هر کس پیرو او باشد نجات می یابد و هر که از فرمانش تخلف ورزد هلاک می شود ای بندگان خدا، خدا را خدا را، بر شما باد که به نزدش آید اگر چه بروی یخ و برف راه روید زیرا او خلیفه خدای عزوجل و جانشین من است»

« وَ كُلُّ شَرَعَةٍ لَهُ شَرِيعَةٌ، وَ نَهَجَتْ لَهُ مِنْهَا جَا، وَ تَخَيَّرَتْ لَهُ أَوْصِيَاءَ، مُسْتَحْفِظًا بَعْدَ مُسْتَحْفِظٍ، مِنْ مُدَّةٍ إِلَى مُدَّةٍ، إِقَامَةً لِدِينِكَ، وَ حِجَّةً عَلَى عِبَادِكَ لَنَا. ^۱ يَزُولُ الْحَقُّ عَنْ مَقَرِّهِ وَيَغْلِبُ الْبَاطِلُ عَلَى أَهْلِهِ ۱۹، إِلَى أَنْ انْتَهَيْتَ بِالْأَمْرِ إِلَى حَبِيبِكَ وَ نَجِيبِكَ، مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ۲۱، اللَّهُمَّ وَالِ مِنَ الْوَالِدِ، وَ عَادَ مِنْ عَادَاهُ، وَ انْصَرَّ مِنْ نَصْرِهِ، وَ اخْتَلَّ مِنْ خَدْلِهِ ۳۶، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ تُحِيطَ بِكَ دُونِي الْبَلْوَى، وَ لَا يَنَالُكَ مِنِّي ضَجِيجٌ وَ لَا شَكْوَى ۱۲۸، بِنَفْسِي أَنْتَ مِنْ نَصِيفِ شَرَفٍ لَا يُسَاوِي ۱۳۵، إِلَى مَتَى أَحَارُ فِيكَ يَا مَوْلَايَ ۱۳۶، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ أَجَابَ دُونَكَ وَ أَنَاغِي ۱۳۹، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ أَكْبِكَ وَ يَخْذُلُكَ الْوَرَى ۱۴۰، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ يَجْرِيَ عَلَيْكَ دُونَهُمْ مَا جَرَى ۱۴۱، هَلْ مِنْ مُعِينٍ فَأَطِيلَ مَعَهُ الْعَوِيلَ وَ الْبُكَاءَ؟ ۱۴۲، هَلْ مِنْ جَزُوعٍ فَأَسَاعِدَ جَزَعَهُ إِذَا خَلَا؟ ۱۴۳، هَلْ قَدَيْتَ عَيْنَ فَسَاعِدَتَهَا عَيْنِي عَلَى الْقُدَى؟ ۱۴۴، أَتَرَانَا نُحْفُ بِكَ وَ أَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأَ، وَ قَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا؟ ۱۵۱:۴»

. « وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ تَسْلِيمًا ۴، عَلَى مَا جَرَى بِهِ قَضَاؤُكَ فِي أَوْلِيَانِكَ ۶، وَ جَعَلْتَهُمُ الذَّرِيعَةَ إِلَيْكَ، وَ الْوَسِيلَةَ إِلَى رِضْوَانِكَ ۱۲، وَ كُلُّ شَرَعَةٍ لَهُ شَرِيعَةٌ، وَ نَهَجَتْ لَهُ مِنْهَا جَا، وَ تَخَيَّرَتْ لَهُ أَوْصِيَاءَ، مُسْتَحْفِظًا بَعْدَ مُسْتَحْفِظٍ، مِنْ مُدَّةٍ إِلَى مُدَّةٍ، إِقَامَةً لِدِينِكَ، وَ حِجَّةً عَلَى عِبَادِكَ لَنَا يَزُولُ الْحَقُّ عَنْ مَقَرِّهِ وَيَغْلِبُ الْبَاطِلُ عَلَى أَهْلِهِ ۱۹، وَ لَا يَقُولُ أَحَدٌ لَوْلَا أُرْسِلَتْ إِلَيْنَا رَسُولًا مُنْذِرًا، وَ آمَنْتَ لَنَا عِلْمًا هَادِيًا، فَتَتَّبِعُ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذَلَ وَ نَحْزَى ۲۰، إِلَى أَنْ انْتَهَيْتَ بِالْأَمْرِ إِلَى حَبِيبِكَ وَ نَجِيبِكَ، مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ۲۱، فَكُنَّا نُوْهُمُ السَّبِيلَ إِلَيْكَ، وَ الْمَسْلَكَ إِلَى رِضْوَانِكَ ۳۳، فَلَمَّا أَنْقَضْتَ أَيَّامَهُ، أَقَامَ وَ لِيَهُ عَلَى بَنِ أَبِي طَالِبٍ، صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِمَا وَ آلِهِمَا، هَادِيًا إِذْ كَانَ هُوَ الْمُنْذِرُ، وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادِيًا ۳۴، فَقَالَ وَ الْمَلَأَ أَمَامَهُ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ ۳۵، قَالَ: مَنْ كُنْتُ أَنَا نَبِيَّهُ فَعَلِيٌّ أَمِيرُهُ ۳۷، ثُمَّ قَالَ: أَنْتَ أَخِي وَ وَصِيٌّ وَ وَارِثِي، لِحَمِّكَ مِنْ لَحْمِي، وَ دَمِّكَ مِنْ دَمِي، وَ سَلْمُكَ مِنْ سَلْمِي، وَ حَرْبُكَ حَرْبِي ۴۴، وَ كَانَ بَعْدَهُ هُدًى مِنَ الضَّلَالِ، وَ نُورًا مِنَ الْعَمَى، وَ حَبْلًا لِلَّهِ الْمَتِينِ، وَ صِرَاطَهُ الْمُسْتَقِيمَ ۴۹، صَالِحٌ بَعْدَ صَالِحٍ، وَ صَادِقٌ بَعْدَ صَادِقٍ، أَيْنَ السَّبِيلُ بَعْدَ السَّبِيلِ؟ أَيْنَ الْخَيْرَةُ بَعْدَ الْخَيْرَةِ؟ ۶۱، أَيْنَ الشُّمُوسُ الطَّالِعَةُ؟ ۶۲، أَيْنَ الْأَقْمَارُ الْمُنِيرَةُ؟ ۶۳، أَيْنَ الْأَنْجُمُ الزَّاهِرَةُ؟ ۶۴، أَيْنَ أَعْلَامُ الدِّينِ، وَ قَوَاعِدُ الْعِلْمِ؟ ۶۵، أَيْنَ بَقِيَّةُ اللَّهِ الَّتِي لَا تَخْلُوا مِنَ الْعَتَرَةِ الطَّاهِرَةِ؟ ۶۶، أَيْنَ الْمَعْدُ لِقَطْعِ دَابِرِ الظُّلْمَةِ؟ ۶۷، أَيْنَ الْمُنْتَظَرُ لِإِقَامَةِ الْأَمْتِ وَالْعَوْجِ؟ ۶۸، أَيْنَ الْمُرْتَجَى لِإِزَالَةِ الْجَوْرِ وَالْعُدْوَانِ؟ ۶۹، أَيْنَ الْمُدْخَرُ لِتَجْدِيدِ الْفَرَائِضِ وَالسُّنَنِ؟ ۷۰، أَيْنَ الْمُتَخَيَّرُ لِإِعَادَةِ الْمَلَّةِ وَالشَّرِيعَةِ؟ ۷۱، أَيْنَ الْمُؤَمَّلُ لِإِحْيَاءِ الْكِتَابِ وَ حُدُودِهِ؟ ۷۲، أَيْنَ مَحْيَى مَعَالِمِ الدِّينِ وَ أَهْلُهُ؟ ۷۳، أَيْنَ وَجْهَ اللَّهِ الَّذِي إِلَيْهِ يَتَوَجَّهُ الْأَوْلِيَاءُ؟ ۸۴، أَيْنَ الطَّالِبُ بِذُحُولِ الْأَنْبِيَاءِ وَ أَبْنَاءِ الْأَنْبِيَاءِ؟ ۸۸، أَيْنَ ابْنُ النَّبِيِّ الْمُصْطَفِيِّ؟ وَ ابْنُ عَلِيٍّ الْمُرْتَضَى؟ وَ ابْنُ خَدِيجَةَ الْعَرَاءِ؟ وَ ابْنُ فَاطِمَةَ الْكُبْرَى؟ ۹۳، أَيْنَ السَّادَةَ الْمُقَرَّبِينَ؟ ۹۵، أَيْنَ النَّجِيَاءَ الْأَكْرَمِينَ؟ ۹۶، أَيْنَ الْهَدَاةَ الْمَهْدِيْنَ؟ ۹۷، أَيْنَ الْخَيْرَةَ الْمَهْدِيْنَ؟ ۹۸، أَيْنَ الْعَطَارَةَ الْأَنْجَبِينَ؟ ۹۹، أَيْنَ الْعُلُومَ الْكَامِلَةَ؟ ۱۰۹، أَيْنَ السُّنَنَ الْمَشْهُورَةَ؟ ۱۱۰، أَيْنَ الْمَعَالِمَ الْمَأْثُورَةَ؟ ۱۱۱، أَيْنَ الْمُعْجَزَاتِ الْمَوْجُودَةَ؟ ۱۱۲، أَيْنَ الدَّلَائِلَ الْمَشْهُودَةَ؟ ۱۱۳، أَيْنَ الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ؟ ۱۱۴، أَيْنَ النَّبَأَ الْعَظِيمَ؟ ۱۱۵، أَيْنَ مَنْ هُوَ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَى اللَّهِ عَلَى حَكِيمٍ؟ ۱۱۶، أَيْنَ الْأَيَاتِ وَالْبَيِّنَاتِ؟ ۱۱۷، أَيْنَ الدَّلَائِلَ الطَّاهِرَاتِ؟ ۱۱۸، أَيْنَ الْبَرَاهِينَ الْوَاضِحَاتِ الْبَاهِرَاتِ؟ ۱۱۹، أَيْنَ الْحُجُجَ الْبَالِغَاتِ؟ ۱۲۰، أَيْنَ النَّعْمَ السَّابِغَاتِ؟ ۱۲۱، أَيْنَ طَهَ وَالْمُحْكَمَاتِ؟ ۱۲۲، أَيْنَ يَسَ وَالذَّارِيَاتِ؟ ۱۲۳، أَيْنَ الطُّورَ وَالْعَادِيَاتِ؟ ۱۲۴، أَيْنَ مَنْ دَنَى قَدْلَكَ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى، دُونًا وَاقْتِرَابًا مِنَ الْعَلِيِّ الْأَعْلَى ۱۲۵، أَتَرَانَا نُحْفُ بِكَ وَ أَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأَ، وَ قَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا؟ ۱۵۱:۴، اللَّهُمَّ وَ نَحْنُ عِبِيدُكَ التَّائِقُونَ إِلَى وَ لِيِكَ، الْمُدْكِرِ بِكَ وَ بِنَبِيِّكَ ۱۶۳»

۲- محور اقتصادی و آموزه های آن

۲-۱- کار و تلاش

قرآن کریم دعوت به سعی و تلاش^۱ را در انحاء مختلف انجام داده است

وَأَنْ تَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَسَعَى (نجم، ۳۹)

«انسان چیزی جز سعیش ندارد»

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (الرحمن، ۲۹)

۲-۲- ساده زیستی

زمینه سازان حکومت عدل الهی در زندگی عملی خود باید، ساده زیستی^۲ را به نمایش بگذارند تا هم درد و رنج محرومان را درک کنند و به فکر رفع گرفتاری و محرومیت های آنان باشند و هم بتوانند به عنوان یک کارگزار از مصلح جامعه ای اسلامی مورد خطاب کلام امام علی (ع) فرارگیرند (خارستانی و سیفی، ۱۳۹۳، ج ۳: ۲۲۴).

لَا يَكُونُ الرَّجُلَ سَيِّدَ قَوْمٍ حَتَّىٰ لَا يَبِيَّ أَبِي ثَوْبِيهِ لَيْسَ (ابی ابی الحدید، ۱۳۸۲، ج ۴: ۲۷۲)

«آدمی آقا و سید اجتماع خود نیست مگر اینکه {زندگی ساده ای داشته باشد تا آن جا که} برایش فرق نکند {در

برابر لباس اشراف و فخر فروشان} جز عبایی بیبوشد»

کسی که تقوای لازم را ندارد و اهل عمل به دین نیست و تنها در بند دنیا است و آنچه برای آن تلاش می کند مسائل شخصی و دنیوی است لایق حضور در رکاب امام عصر (عج) نیست.

۲-۳- قناعت در زندگی

از دیگر مؤلفه های آموزه های اقتصادی که از مؤلفه های تمدنی به شمار می رود و از عوامل اثرگذار در زمینه سازی ظهور و موثر در بهبود در زندگی فردی و جمعی، قناعت^۳ در زندگی است. که در قرآن و احادیث در این زمینه آیات و احادیث بیشماری آمده است که می توان به آیه زیر اشاره کرد:

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا (فرقان، ۶۷)

«و آنان هستند که هنگام انفاق به مسکینان اسراف نکرده و بخل هم نوزند، بلکه میانه رو و معتدل باشند»

قناعت آثار فراوان و سودمندی دارد و از ویژگی های ائمه معصومین است که در ادعیه آنها اشاره شده است»

۲-۴- پرهیز از زرق و برق های دنیا (صرفه جویی)

پرهیز از زرق و برق های دنیا^۴ دیگر مؤلفه اقتصادی است و آن چیزی است که آحاد مردم در دام آن گرفتار شده اند. در

آیه ۱۴ سوره آل عمران آمده است:

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ

ذَلِكَ مَتَاعُ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنُ الْمَأْتَبِ (آل عمران: ۱۴)

۱. «وَأَجْعَلْ أَرْزَاقَنَا بِهِ مَبْسُوطَةً» ۱۹۱

۲. «و زَوْجَهُ ابْنَتَهُ سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ، وَ أَحَلَّ لَهُ مِنْ مَسْجِدِهِ مَا حَلَّ لَهُ، وَ سَدَّ الْأَبْوَابَ إِلَّا بَابَهُ ۴۰، ثُمَّ أَوْدَعَهُ عِلْمَهُ وَ حِكْمَتَهُ ۴۱»

۳. «و زَوْجَهُ ابْنَتَهُ سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ۴۰، وَ أَحَلَّ لَهُ مِنْ مَسْجِدِهِ مَا حَلَّ لَهُ، وَ سَدَّ الْأَبْوَابَ إِلَّا بَابَهُ ثُمَّ أَوْدَعَهُ عِلْمَهُ وَ حِكْمَتَهُ ۴۱»

۴. «بَعْدَ أَنْ شَرَطَتْ عَلَيْهِمُ الرُّهْدَ فِي دَرَجَاتِ هَذِهِ الدُّنْيَا الدُّنْيَةِ، وَ زُخْرُفِهَا وَ زِبْرِجِهَا، فَشَرَطُوا لَكَ ذَلِكَ، وَ عَلِمْتُمْ هُمْ الْوَفَاءَ بِهِ ۸، ثُمَّ أَوْدَعَهُ عِلْمَهُ وَ حِكْمَتَهُ ۴۱»

«محبت امور مادی از زنان و فرزندان و اموال هنگفت از طلا و نقره و اسبهای ممتاز و چارپایان و زراعت در نظر مردم جلوه داده شده است {تا در پرتو آن، آزمایش و تربیت شوند ولی} اینها {در صورتیکه هدف نهایی آدمی را تشکیل دهند} سرمایه زندگی پست مادی است و سرانجام نیک و زندگی و الا و جاویدان نزد خداست»

۳- محور ارزشهای گروهی و آموزه های آن

۳-۱- الگوپذیری

الگوگیری و الگوپذیری^۱ یکی از مؤلفه های دیگر اجتماعی است و امام عصر (عج) یکی از الگوهای همه انسانها علی الخصوص شیعیان است. پیامبر اکرم (ص) در این مورد فرموده اند: «خوشا به حال کسی که قائم خاندان مرا درک کند در حالیکه پیش از دوران قائم به او و امامان قبل از او اقتدا کرده و از دشمنان او اعلام بیزاری کرده باشد. آنان دوستان و همراهان من و گرمی ترین امت نزد من هستند (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۱، باب ۲۵، ح ۳: ۵۳۵).

هدف از ذکر خصوصیات امام عصر (عج) در بطن ادعیه انتظار این می تواند باشد که ایشان را به عنوان یک الگوی والا مدنظر قرار دهیم تا با دوری از رذایل و آلودگی ها استعدادهای عالیه روحی و ملکوتی مان شکوفا شده و چنان به کمالات و فضایل ملکوتی آراسته گردیم که بتوانیم در راه رسیدن به کمال انسانی قدم نهیم.

۳-۲- امر به معروف و نهی از منکر

از جمله فعالیت های امام عصر (عج) زنده کردن امر به معروف و نهی از منکر^۲ است: *المهدی وأصحابه يأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر* (حسینی استر آبادی، ۱۴۰۷، ۳۲۹).

اهمیت آموزه های امر به معروف و نهی از منکر در مؤلفه های تمدنی از آن جهت است که تغییر در رفتار اجتماع در گرایش مردم به اعمال نیک پیش نیاز حکومت جهانی امام عصر (عج) است.

۳-۳- دستگیری از ضعفا

یکی از خصلت های ذاتی ائمه من جمله امام عصر دستگیری از ضعفا^۳ در سرتاسر زندگیشان است که یکی از ارزشهای گروهی در عنصر اجتماعی است. این موضوع در دوران غیبت ارزش بیشتر دارد چرا که حکومت عدل ایشان بر پایه دستگیری از ضعفا و داد خواهی از آنها است. امام باقر (ع) فرمودند:

۱. «وَسَأَلَكَ لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ، فَاجَبْتَهُ وَجَعَلْتَ ذَلِكَ عَلِيًّا ۱۶، يَابْنَ الْعُلُومِ الْكَامِلَةَ ۱۰۹، يَابْنَ مَنْ هُوَ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَى اللَّهِ عَلَى حَكِيمٍ ۱۱۶، بِنَفْسِي ۱. أَنْتَ مِنْ عَقِيدِ عَزَّ لَا يُسَامَى ۱۳۲، وَ إِلَى مَتَى، وَ أَى خَطَابٍ أَصِفُ فَيَكُ ۱۳۷، هَلْ مِنْ جَزُوعٍ فَاسَاعِدْ جَزَعَهُ إِذَا خَلَا؟ ۱۴۳، هَلْ قَدَيْتَ عَيْنَ فُسَاعِدَتْهَا عَيْنِي عَلَى الْقَدَى ۱۴۴؟، وَ صَلِّ عَلَى أَبِيهِ السَّيِّدِ الْأَصْغَرِ، وَ حَامِلِ اللَّوَاءِ فِي الْمَحْشَرِ، وَ سَاقِي أَوْلِيَانِهِ مِنْ نَهْرِ الْكَوْثَرِ، الْأَمِيرِ عَلَى سَائِرِ الْبَشَرِ، الَّذِي مِنْ أَمْنٍ بِهِ فَقَدْ ظَفَّرَ وَ مَنْ لَمْ يَوْمِنْ بِهِ فَقَدْ خَطَرَ وَ كَفَّرَ ۱۷۴، وَ صَلِّ اللَّهُمَّ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُ، وَ صَلِّ اللَّهُمَّ تُوْدَى إِلَى مُرَافَقِهِ سَلَفِهِ ۱۸۲، وَ أَمَنْتَ عَلَيْنَا بِرِضَاهِ، وَ هَبْ لَنَا رَافِقَهُ وَ رَحْمَتَهُ، وَ دُعَاءَهُ وَ خَيْرَهُ ۱۸۶»

۲. «أَيْنَ صَاحِبِ يَوْمِ الْفَتْحِ وَ نَاشِرِ رَايَةِ الْهُدَى ۸۶؟ عَزِيزُ عَلَيَّ أَنْ أَبْكِيكَ وَ يَخْذُلُكَ الْوَرَى ۱۴۰، وَ أَبْرَتِ الْعُنَاةَ وَ جَحَدَةَ الْحَقِّ، وَ قَطَعْتَ دَابِرَ الْمُتَكَبِّرِينَ، ۲ وَ اجْتَنَنْتَ أَصُولَ الظَّالِمِينَ ۱۵۳، وَ عَلِيَجَدْتَهُ الصَّدِيقَةَ الْكُبْرَى، فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدِ الْمُصْطَفَى، وَ عَلِيٌّ مِنْ اصْطَفَيْتَ مِنْ آبَائِهِ الْبُرَّةِ، وَ عَلَيْهِ أَفْضَلُ وَ أَكْمَلُ وَ أَتْمُّ وَ أَدْوَمُ وَ أَكْثَرُ وَ أَوْفَرُ مَا صَلَّيْتَ عَلَيَّ أَحَدٍ مِنْ أَصْفِيَانِكَ وَ خَيْرِنِكَ مِنْ خَلْقِكَ ۱۷۶، ، وَ أَعْنَا عَلَيَّ تَادِيَةَ حَقُوقِهِ إِلَيْهِ، وَ الْأَجْتِهَادِ فِي طَاعَتِهِ ۱۸۴، وَ اجْتِنَابِ مَعْصِيَتِهِ ۱۸۵»

۳. «يَابْنَ الْقَمَاقِمَةَ الْأَكْرَمِينَ ۱۰۱، فَاعْثُ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَعِيثِينَ عَيْدِكَ الْمُبْتَلَى ۱۵۷، وَ أزلْ عَنْهُ بِهِ الْأَسَى وَالْجَوَى ۱۶۰، وَ اجْعَلْ أَرْزَاقَنَا بِهِ مَبْسُوطَةً ۱۹۱»

« هر آینه باید قوی شما ضعیفان را کمک نماید و باید عطوفت کند ثروتمندان بر فقیران و هر فردی برای برادر دینی خود خیرخواهی نماید پس اگر شخص در این حال از دنیا رفت پیش از آن که قائم ظهور کند شهید از دنیا رفته است...» (طبری آملی، ۱۴۲۲: ۱۱۳).

۳-۴- مراجعه به عالمان دین

یکی دیگر از ارزشهای گروهی مراجعه به عالمان دین^۱ است. این امور از مواردی است که در طول تاریخ مسلمانان و به خصوص شیعیان به آن اعتقاد راسخ داشته‌اند (خارستانی و سیفی، ۱۳۹۳، ج ۳: ۲۱۲).
 در عصر غیبت امام زمان (عج) دین را باید از فقهای جامع شرایط و عالمان وارسته دینی آموخت خداوند می‌فرماید:
 فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَاتَعْلَمُونَ (نحل: ۴۳)
 «اگر چیزی را نمی‌دانید از عالمان بپرسید»

امام رضا(ع) نیز در این زمینه فرموده‌اند:

نَحْنُ أَهْلُ الذِّكْرِ وَنَحْنُ الْمَسْئُولُونَ

«ما اهل ذکریم و از ما باید سوال شود» (مکارم شیرازی، بی‌تا، ج ۱: ۲۴۷-۲۴۲).

۳-۵- نظم و تربیت

نظم در لغت به معنای آراستن، برپاداشتن، ترتیب دادن کارهاست. انضباط نیز به معنای نظم و انتظام، ترتیب و درستی، عدم هرج و مرج، سامان پذیری و آراستگی است (دهخدا، ۱۳۷۹، ذیل واژه نظم). امام علی (ع) در این زمینه می‌فرماید:
 أَوْصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَنَظْمِ أَمْرِكُمْ
 «من شما فرزندانم را به پرهیز از نافرمانی خدا و نظم و انضباط در زندگی توصیه می‌نمایم» (دماوندی، ۱۳۹۲)

و به خوبی مشهود است که حضرت علی(ع) کلمه نظم را بعد از تقوا می‌آورد و این اهمیت نظم در زندگی فردی و جمعی را نشان می‌دهد (همان). یک منتظر زمینه‌ساز و موفق در این راه، کسی است که در زندگی خود نظم^۲ داشته باشد چرا که نظم و انضباط اساس تمدن و عاملی برای زندگی بهتر و سرعت بخشیدن به آن است.

۳-۶- تعاون

تعاون و همکاری به معنای یکدیگر را یاری کردن آمده است (دهخدا، ۱۳۷۹، ذیل واژه تعاون). تعاون^۳ یکی از اصول اخلاقی مهم و یکی از زیباترین ارزشهای گروهی اثرگذار در زمینه‌ساز ظهور است. خداوند در سوره مائده می‌فرماید:
 «و همواره در راه نیکی و پرهیزکاری با هم تعاون کنید و هرگز در راه گناه و تعدی همکاری ننمائید» (مائده: ۲)

پیامبر اکرم (ص) نیز می‌فرماید:

۱. « وَ كُلُّ شَرَعَةٍ لَهُ شَرِيعَةٌ، وَ نَهَجَتْ لَهُ مِنْهَا جَا، وَ تَخَيَّرَتْ لَهُ أَوْصِيَاءَ، مُسْتَحْفَظًا بَعْدَ مُسْتَحْفَظٍ، مِنْ مَدَّةٍ إِلَى مَدَّةٍ، إِقَامَةً لِدِينِكَ، وَ حُجَّةً عَلَى عِبَادِكُمْ لِنَلَّا .
 يَزُولُ الْحَقُّ عَنْ مَقَرِّهِ وَيَغْلِبُ الْبَاطِلُ عَلَى أَهْلِهِ ۱۹، فَمَنْ أَرَادَ الْمَدِينَةَ وَالْحَكْمَةَ فَلْيَأْتِنَهَا مِنْ بَابِهَا ۴۳»
 ۲. « أَيْنَ السَّبَبُ الْمُتَّصِلُ بَيْنَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ؟ ۸۵، أَتَرَانَا نَحْفُ بِكَ وَ أَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأُ، وَ قَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا؟ ۱۵۱»
 ۳. « وَ بَعْضُ كَلِمَتِهِ مِنْ شَجَرَةٍ تَكْلِيمًا، وَ جَعَلَتْ لَهُ مِنْ أُخِيهِ رِدْءًا وَ وَزِيرًا ۱۷، ثُمَّ نَصَرَتْهُ بِالرُّعْبِ ۲۵، يَأْبَنِ الْقِمَاقِمَةَ الْأَكْرَمِينَ ۱۰۱، عَزِيزٌ عَلَى أَنْ تُحِيطَ بِكَ ۳
 دُونِي الْبَلْوَى، وَلَا يَنَالُكَ مِنِّي ضَجِيجٌ وَلَا شَكْوَى ۱۲۸، هَلْ مِنْ مُعِينٍ فَأَطِيلَ مَعَهُ الْعَوِيلَ وَالْبُكَاءُ؟ ۱۴۲، هَلْ مِنْ جَزُوعٍ فَاسَاعِدْ جَزْعَهُ إِذَا خَلَا؟ ۱۴۳، هَلْ قَدِيتَ
 عَيْنٌ فَسَاعَدْتَهَا عَيْنِي عَلَى الْقَدَى؟ ۱۴۴»

«رفع گرفتاری‌ها و همدلی با مردم بهتر از روزه و اعتکاف یک ماه است» (حر عاملی، ۱۳۷۰، ج ۱: ۵۶۶).

۳-۷- کرامت انسانی

کرامت به معنای نزاهت از پستی و فرومایگی است. کرامت^۱ موهبتی است که از منظر قرآن مجید در بین مخلوقات ظاهری خداوند تنها مخصوص آدمی است و هیچ موجود دیگری به این شرافت توصیف نشده است. خدا در قرآن کریم می‌فرماید:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (اسرا: ۷۰)

«ما آدمی زادگان را گرامی داشتیم و آنها را در خشکی و دریا {بر مرکبهای راهوار} حمل کردیم و از انواع روزی‌های پاکیزه به آنان بخشیدیم و آنها را بر بسیاری از موجوداتی که خلق کرده‌ایم برتری دادیم»

۳-۸- برابری و مساوات

اصل مساوات و برابری^۲ نخستین پایه نظام اجتماعی اسلام و یکی از ارزشهای گروهی است. ادیان و مکتبهای فلسفی دیگر تا این حد برای برابری انسان ارزش اجتماعی، سیاسی، حقوقی و اقتصادی قائل نشده‌اند. این نوع تفاوت از اختلاف بینش در شناخت شخصیت و ارزشهای والای انسانی ناشی می‌گردد. طبق روایتی که کراجی در کتاب معدن الجواهر نقل می‌کند آمده است:

لأفضل لعربیٍّ علی عجمیٍّ، و لأعجمیٍّ علی عربیٍّ، و لأبیض علی أسود، و لأسود علی أبيض، إلی بالتقوی

«هیچ برتری عرب بر عجم ندارد، نه سفید بر سیاه، مگر به تقوای الهی»

خداوند نیز در سوره انعام می‌فرماید:

و هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ (انعام: ۹۸)

«و خالق یکتا خداوند او کسی است که همه شما را از یک نفس واحد ایجاد کرد»

طبق آیات و روایاتی که در مورد برابری وجود دارد می‌توان گفت: از آنجایی که برابری از ارزشهای گروهی به شمار می‌آید از شاخص‌های مؤثر در زمینه‌سازی ظهور امام زمان (عج) است که باید طبق روایات و تأکید قرآن بدان عمل کرد.

۴- محور عاطفی و آموزه‌های آن

۴-۱- انعطاف‌پذیری و تحول‌گرایی

قرآن کریم به نکوهش مردمانی می‌پردازد که از هرگونه نوخواهی و تحول می‌هراسند و به تمامی سنت‌های پدران خود وابسته‌اند و هرگز حاضر به جاداشدن از آنها نیستند. تعصب و تقلید منجر به تحجرگرایی و جمود می‌شود که راه را بر اصلاح و پیشرفت جامعه می‌بندد (بقره، ۱۷۰؛ احزاب، ۶۷).

۱. « قَبَلْتَهُمْ وَفَرَّبْتَهُمْ، وَ قَدَمْتُ لَهُمُ الذِّكْرَ الْعَلِيِّ، وَالنَّاءَ الْجَلِيَّ، وَ أَهْبَطْتُ عَلَيْهِمْ مَلَائِكَتَكَ ۹، وَ كَرَّمْتَهُمْ بِوَجْهِكَ ۱۰، قَدَمْتَهُ عَلَى أَنْبِيَائِكَ، وَ بَعَثْتَهُ إِلَى الثَّقَلَيْنِ ۱ مِنْ عِبَادِكَ، وَ أَوْطَأْتَهُ مَشَارِقَكَ وَ مَغَارِبَكَ، وَ سَخَّرْتَ لَهُ الْبُرَاقَ وَ عَرَجْتَ بِرُوحِهِ إِلَى سَمَانِكَ ۲۳، وَ قُلْتَ: إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ، وَ يُطَهِّرَ كُمْ تَطْهِيرًا ۳۰، وَ زَوْجَهُ ابْنَتَهُ سَيِّدَةَ الْعَالَمِينَ، وَ أَحَلَّ لَهُ مِنْ مَسْجِدِهِ مَا حَلَّ لَهُ، وَ سَدَّ الْأَبْوَابَ إِلَّا بَابَهُ ۴۰، يَابْنَ الْأَطَائِبِ الْمُطَهَّرِينَ ۱۰۲، يَابْنَ الطُّورِ وَالْعَادِيَاتِ ۱۲۴، يَابْنَ مَنْ دَنَى فِتْدَلِي فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى، دُنُوًّا وَاقْتِرَابًا مِنَ الْعَلِيِّ الْأَعْلَى ۱۲۵، مَا نَنَالُ بِهِ سَعَةً مِنْ رَحْمَتِكَ، وَ قَوْزًا عِنْدَكَ ۱۸۷، « وَ شَبَّعْتِكَ عَلَى مَنَابِرٍ مِنْ نُورٍ، مُبَيَّضَةً وَجُوهَهُمْ حَوْلِي فِي الْجَنَّةِ، وَ هُمْ جِيرَانِي ۴۷، هَلْ مِنْ مُعِينٍ فَأَطِيلَ مَعَهُ الْعَوِيلَ وَالْبُكَاءَ؟ ۱۴۲، هَلْ مِنْ جَزْوَعٍ فَأَسَاعِدَ ۲ جَزَعَهُ إِذَا خَلَا؟ ۱۴۳، هَلْ قَدَيْتَ عَيْنَ فُسَاعِدْتَهَا عَيْنِي عَلَى الْقَدَى؟ ۱۴۴، حَتَّى تُورِدَنَا جَنَّاتِكَ، وَ مَرِافِقَةَ الشُّهَدَاءِ مِنْ خُلَصَانِكَ ۱۷۱، يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ۲۰۰»

بنابراین انعطاف پذیری و تحول گرایی^۱ از آموزه های عاطفی زمینه ساز ظهور است که در دین ما به آن تأکید شده است. «اطاعت و فرمان پذیری منتظرین از امام زمان (عج) افزون تر از فرمان بری کنیزی از مالکش است» (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۵۲: ۳۰۸).

حضرت مهدی (عج) در این زمینه می فرماید:

«اگر شیعیان ما که خداوند آنانرا بر اطاعت خویش موفق گرداند در وفای عهد الهی هم دل و هم پیمان می شدند سعادت دیدار ما از آنان به تأخیر نمی افتد» (طبرسی، ۱۴۱۶، ج ۲: ۶۰۲).

۴-۲- اعتماد به نفس

یکی از مهمترین مواهبی که خداوند متعال به انسان ارزانی داشته اعتماد به نفس است. اعتماد به نفس^۲ در واقع نیروی است که شخص را در استفاده بهینه از قابلیت ها و توانمندی های خویش جهت رسیدن به اهدافی که در نظر دارد یاری می کند. انسانی که اعتماد به نفس ندارد نمی تواند آن طور که باید از استعداد های خویش بهره جوید و زمینه های ظهور را ایجاد کند و در نهایت در زندگی دچار افسردگی، سرخوردگی و شکست خواهد شد (انصاری، ۱۳۹۱). خداوند شخص مؤمن را مورد خطاب قرار داده و می فرماید:

وَ لَاتِهِنُواوَلَا تَحْزَنُواوَأَنْتُمْ أَلْعُلُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛ (آل عمران: ۱۳۹)
«سست و محزون نشوید که اگر مؤمن باشید، غالب و برتر خواهید بود.»

۴-۳- امیدواری

از ویژگی های بارز اهل ایمان و منتظران ولی عصر (عج) برخورداری از خوف و رجا است رجا به معنای امیدواری^۳ به رحمت گسترده و فضل بیکران الهی است. قرآن کریم یأس از رحمت خدا را حالت قلبی گمراهان می داند.

وَ مَنْ يَفْنُطْ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ (حجر: ۵۶)

«و چه کسی جز گمراهان از رحمت پروردگارش ناامید می شود»

۱. «أَيْنَ مُؤَلَّفُ شَمْلِ الصَّلَاحِ وَالرَّضَا؟ ۸۷، هَلْ قَدَيْتَ عَيْنَ فِئَاحِهَا عَيْنِي عَلَى الْقَدَى؟ ۱۴۴، هَلْ إِلَيْكَ يَا بَنَ أَحْمَدَ سَبِيلُ فَتَلْقَى؟ ۱۴۵، وَ صَلِّ عَلَيْهِ صَلَاةً لَا غَايَةَ لِعَدَدِهَا، وَ لَا نِهَايَةَ لِمَدَدِهَا، وَ لَا نَفَادَ لِمَدَدِهَا ۱۷۷، وَ أَدِلْ بِهِ أَوْلِيَاءَكَ ۱۸۰»
۲. «بِنَفْسِي أَنْتَ مِنْ عَقِيدٍ عَزْلًا يُسَامَى ۱۳۲، بِنَفْسِي أَنْتَ مِنْ أَثِيلٍ مَجْدٌ لَا يُجَازَى ۱۳۳، هَلْ مِنْ مُعِينٍ فَأَطِيلُ مَعَهُ الْعَوِيلَ وَالْبَكَاءَ؟ ۱۴۲، هَلْ مِنْ جَزْوَعٍ فَأَسَاعِدُ جَزْعَهُ إِذَا خَلَا؟ ۱۴۳، هَلْ قَدَيْتَ عَيْنَ فِئَاحِهَا عَيْنِي عَلَى الْقَدَى؟ ۱۴۴، وَ زِدْنَا بِذَلِكَ يَا رَبُّ إِكْرَامًا ۱۶۸، حَتَّى تُورِدَنَا جَنَّاتِكَ، وَ مُرَاقَفَةَ الشُّهَدَاءِ مِنْ خُلَصَانِكَ ۱۷۱، وَ صَلِّ لِلَّهِمَّ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُ، وَ صَلِّ تُوَدَى إِلَى مُرَاقَفَةِ سَلَفِهِ ۱۸۲»
۳. «وَ جَرَى الْقَضَاءُ لَهُمْ بِمَا يُرْجَى لَهُ حَسَنُ الْمُتُوبَةِ إِذْ كَانَتْ الْأَرْضُ لِلَّهِ، يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ، وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ۵۷، أَيْنَ الْمُرْتَجَى لِإِزَالَةِ الْجُورِ وَالْعُدْوَانِ؟ ۶۹، أَيْنَ الْمُؤَمَّلُ لِإِحْيَاءِ الْكُتُبِ وَ حُدُودِهِ؟ ۷۲، أَيْنَ صَاحِبُ يَوْمِ الْفَتْحِ وَ نَاشِرُ رَايَةِ الْهُدَى؟ ۸۶، أَيْنَ ابْنُ النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى؟ وَ ابْنُ عَلِيِّ الْمُرْتَضَى؟ وَ ابْنُ خَدِيجَةَ الْغُرَاءِ؟ وَ ابْنُ فَاطِمَةَ الْكُبْرَى؟ ۹۳، بِنَفْسِي أَنْتَ أَمْنِيَّةٌ شَاقِقٌ يَتَمَنَّى مِنْ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٌ ذَكَرْنَا فَحْنَا ۱۳۱، هَلْ إِلَيْكَ يَا بَنَ أَحْمَدَ سَبِيلُ فَتَلْقَى؟ ۱۴۵، هَلْ يَتَّصِلُ يَوْمَنَا مِنْكَ بَعْدَهُ فَتَحْظِي؟ ۱۴۶، مَتَى تَرُدُّ مَنَاهِلَكَ الرَّوِيَّةَ فَتُرْوِي؟ ۱۴۷، مَتَى نَنْتَفِعُ مِنْ عَذَابِ مَانِكَ فَقَدْ طَالَ الصَّدَى؟ ۱۴۸، مَتَى تَعَادِيكَ وَ تَرَاوِحُكَ فَتَقْرُ عَيُونَنَا؟ ۱۴۹، مَتَى تَرَانَا وَ تَرَكَ وَ قَدْ نَشَرْتَ لَوَاءَ النَّصْرِ تَرِي؟ ۱۵۰، أَتَرَانَا نَحْفُ بِكَ وَ أَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأَ، وَ قَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا؟ ۱۵۱، فَأَعِثْ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَعِيثِينَ عَيْدَكَ أُمْبَيْلِي ۱۵۷، وَ أَرِهَ سَيْدَهُ ۱۵۸، وَ أزلْ عَنْهُ بِهِ الْأَسَى وَالْحَوَى ۱۶۰، لِلَّهِمْ وَ نَحْنُ عِبِيدُكَ التَّائِقُونَ إِلَيْ وَ لِيكَ، أَلْمُدْ كَرِّ بِكَ وَ بَيْبِكَ ۱۶۳، وَ زِدْنَا بِذَلِكَ يَا رَبُّ إِكْرَامًا ۱۶۸، وَ اجْعَلْ مُسْتَقَرَّهُ لَنَا مُسْتَقَرًّا وَ مَقَامًا ۱۶۹، وَ أَنْتُمْ نَعْمَتِكُمْ بِتَقْدِيمِكُمْ إِيَّاهُ أَمَامَنَا ۱۷۰، حَتَّى تُورِدَنَا جَنَّاتِكَ، وَ مُرَاقَفَةَ الشُّهَدَاءِ مِنْ خُلَصَانِكَ ۱۷۱، اللَّهُمَّ وَ أَقِمْ بِهِ الْحَقَّ ۱۷۸، وَ أَدْحِضْ بِهِ الْبَاطِلَ ۱۷۹، وَ أَدِلْ بِهِ أَوْلِيَاءَكَ ۱۸۰، وَ أَدُلِّلْ بِهِ أَعْدَاءَكَ ۱۸۱، وَ صَلِّ لِلَّهِمَّ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُ، وَ صَلِّ تُوَدَى إِلَى مُرَاقَفَةِ سَلَفِهِ ۱۸۲، وَ اجْعَلْنَا مَنْ يَأْخُذُ بِحُجْرَتِهِمْ، وَ يَمْكُثُ فِي ظِلِّهِمْ ۱۸۳، وَ آمِنُنَا عَلَيْنَا بِرِضَاهُ، وَ هَبْ لَنَا رَاقِفَهُ وَ رَحْمَتَهُ، وَ دُعَاءَهُ وَ خَيْرَهُ ۱۸۶، مَا نَنَالُ بِهِ سَعَةَ مِنْ رَحْمَتِكَ، وَ قَوْزًا عِنْدَكَ ۱۸۷، وَ اجْعَلْ صَلَاتَنَا بِهِ مَقْبُولَةً ۱۸۸، وَ ذُنُوبَنَا بِهِ مَغْفُورَةً ۱۸۹، وَ دُعَاءَنَا بِهِ مُسْتَجَابًا ۱۹۰، وَ اجْعَلْ أَرْزَاقَنَا بِهِ مَبْسُوطَةً ۱۹۱، وَ هُمُومَنَا بِهِ مَكْفِيَةً ۱۹۲، وَ حَوَائِجَنَا بِهِ مَقْضِيَةً ۱۹۳، وَ أَقْبِلْ إِلَيْنَا بِوَجْهِكَ الْكَرِيمِ ۱۹۴، وَ أَقْبِلْ تَقَرُّبَنَا إِلَيْكَ ۱۹۵، وَ انْظُرْ إِلَيْنَا نَظْرَةَ رَحِيمَةٍ، نَسْتَكْمِلُ بِهَا الْكِرَامَةَ عِنْدَكَ ۱۹۶، ثُمَّ لَا تَصْرِفْهَا عَنَّا بِجُودِكَ ۱۹۷، وَ اسْقِنَا مِنْ حَوْضِ جَدِّهِ، صَلِّ لِلَّهِ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ۱۹۸»

دعا و درخواست از خدا یکی از ثمرات مهم امیدواری به اوست زیرا تابنده به فضل و رحمت و توجهات الهی امیدوار نباشد حال و روح دعا در او پیدا نمی‌شود و اساساً یکی از لوازم دعا امیدواری به فضل و رحمت خداوند است. امام سجاد (ع) در مناجات راجین (امیدواران) به محضر حضرت رب العالمین چنین عرضه می‌دارد:

«ای آن که چون بنده‌ای از او خواهش کند، عطا کندش و هرآنچه را در نزد اوست آرزو کند، به آرزویش برساند و چون به او رو کند به خود نزدیکش گرداند، و چون به نافرمانی او تظاهر کند، گناهش را ببوشاند و پرده بر آن کشد، و چون بر او توکل کند او را به حساب خود گذارد و کفایتش کند، ای کسی که سائش هرگز رد نشده و آرزومند درگاهش هرگز ناامید نشده است» (مجلسی، ۱۴۰۳).

۴-۴- محبت و مهرورزی

پایه و اساس آموزه‌های عاطفی و روانی مهرورزی، دوستی و عشق‌ورزی نسبت به مردم است. انسان زمینه‌ساز ظهور که خود و هستی را شناخته و با این شناخت خدا را دریافته است، به او عشق می‌رود، و با همین ویژگی عاشق همه موجودات او می‌شود. قرآن کریم به طور صریح خداوند را هم در محبت و هم در محبوب معرفی فرموده است:

سَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ (مائده: ۵۴)

«به زودی خداوند گروهی را می‌آورد که آنان را دوست می‌دارد و آنان نیز خداوند را دوست می‌دارند.»

وَالَّذِينَ آمَنُوا اشْدَّ حُبَّ اللَّهِ (بقره: ۱۶۵)

«همانا کسانی که ایمان آورده‌اند و به خداوند محبت بسیار ورزیدند»

حالت مهرورزی می‌بایست در فرد منتظر تقویت شود و در کنار آن منتظران ظهور او را دوست داشته باشند و از احوالشان جویا شدند و به ایشان مهرورزی‌دند.

۴-۵- صلح رحمت

. وَ بَعْضٌ اتَّخَذَتْهُ لِنَفْسِكَ خَلِيلًا ۱۵، وَ حَفَفَتْهُ بِجَبْرِئِيلَ وَ مِيكَائِيلَ، وَ الْمُسَوِّمِينَ مِنْ مَلَائِكَتِكَ ۲۶، ثُمَّ جَعَلْتَ أَجْرَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، مَوَدَّتَهُمْ ۱
فی کتابک، وَ قُلْتَ: قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا، إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَ قُلْتَ: مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرِ فَهُوَ لَكُمْ ۳۱، ثُمَّ قَالَ: أَنْتَ أَخِي وَ وَصِيِّي وَ وَارِثِي، لِحَمِّكَ مِنْ لَحْمِي، وَ دَمِّكَ مِنْ دَمِي، وَ سَلْمِكَ سَلْمِي، وَ حَرْبِكَ حَرْبِي ۴۴، بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي وَ نَفْسِي لَكَ الْوَقَاءُ وَ الْحَمِي ۹۴، لَيْتَ شِعْرِي أَيْنَ اسْتَقَرَّتْ بِكَ النَّوَى، بَلْ أَى أَرْضٍ تُفْلِكُ أَوْ تُرَى، أِبْرَضِي أَوْ غَيْرَهَا أَمْ ذِي طُوًى ۱۲۶، عَزِيزٌ عَلَيَّ أَنْ تُحِيطَ بِكَ دُونِي الْبَلْوَى، وَ لَا يَنَالُكَ مِنِّي ضَجِيحٌ وَ لَا شَكْوَى ۱۲۸، بِنَفْسِي أَنْتَ مِنْ مُغِيبٍ لَمْ يَخُلْ مِنَّا ۱۲۹، بِنَفْسِي أَنْتَ مِنْ نَازِحٍ مَا نَزَحَ عَنَّا ۱۳۰، بِنَفْسِي أَنْتَ أَمْنِيَّةٌ شَائِقٌ يَتَمَنَّى مِنْ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٌ ذَكَرْنَا فَحَنَّا ۱۳۱، بِنَفْسِي أَنْتَ مِنْ عَقِيدٍ عَزَّ لَا يُسَامِي ۱۳۲، بِنَفْسِي أَنْتَ مِنْ أَثِيلٍ مَجْدٌ لَا يُجَازِي ۱۳۳، بِنَفْسِي أَنْتَ مِنْ تِلَادٍ نَعَمٌ لَا تُضَاهِي ۱۳۴، بِنَفْسِي أَنْتَ مِنْ نَصِيفٍ شَرَفٌ لَا يُسَاوِي ۱۳۵، وَ إِلَى مَتِي، وَ أَى خِطَابٍ أَصْفٌ فِيكَ ۱۳۷، عَزِيزٌ عَلَيَّ أَنْ أَبْكِيكَ وَ يَخْذُلَكَ الْوَرَى ۱۴۰، عَزِيزٌ عَلَيَّ أَنْ يَجْرِيَ عَلَيْكَ دُونَهُمْ مَا جَرَى ۱۴۱، هَلْ مِنْ مُعِينٍ فَأَطِيلَ مَعَهُ الْعَوِيلَ وَ الْبِكَاءُ؟ ۱۴۲، هَلْ مِنْ جَزُوعٍ فَأَسَاعِدَ جَزَعَهُ إِذَا خَلَا؟ ۱۴۳، هَلْ قَدَيْتَ عَيْنٌ فَسَاعَدَتْهَا عَيْنِي عَلَى الْقَدَى؟ ۱۴۴، هَلْ إِلَيْكَ يَا أَبْنَا أَحْمَدَ سَبِيلٌ فَتُلْفَى؟ ۱۴۵، هَلْ يَتَصَلُّ بِوَمْنًا مِنْكَ بَعْدَهُ فَحُطِّي؟ ۱۴۶، مَتَى نَرُدُّ مِنْهَا لَكَ الرَّوْيَةَ فَرَوِي؟ ۱۴۷، مَتَى نَنْتَفِعُ مِنْ عَذَابٍ مَانِكَ فَقَدْ طَالَ الصَّدَى؟ ۱۴۸، مَتَى نَفَادِيكَ وَ تَرَاوِحُكَ فَتَفَرُّ عَيْونًا؟ ۱۴۹، مَتَى تَرَانَا وَ نَرَاكَ وَ قَدْ نَشَرْتَ لَوَاءَ النَّصْرِ تَرَى؟ ۱۵۰، أَتَرَانَا نَحْفُ بِكَ وَ أَنْتَ تَأْمُ الْمَلَأَ، وَ قَدْ مَلَأْتَ الْأَرْضَ عَدْلًا؟ ۱۵۱، فَأَعِثْ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ عَيْدَكَ الْمُبْتَلَى ۱۵۷، اللَّهُمَّ وَ نَحْنُ عَيْدُكَ التَّائِقُونَ إِلَيَّ وَ لِيْكَ، الْمُدْكَرُ بِكَ وَ بِنَبِيِّكَ ۱۶۳، فَلَبَّغُهُ مِنَّا تَحِيَّةً وَ سَلَامًا ۱۶۷، وَ أَتَمَّ نِعْمَتَكَ بِتَقْدِيمِكَ يَا هَ أَمَانًا ۱۷۰، اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ حُجَّتِكَ وَ وَلى أَمْرِكَ ۱۷۲، صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ جَدِّهِ وَ رَسُولِكَ السَّيِّدِ الْأَكْبَرِ ۱۷۳، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ عَلَى آخِيهِ، وَ عَلَى نَجَلِهِمَا الْيَامِينَ الْغُرَرَ، مَا طَلَعَتْ شَمْسٌ وَ مَا أَضَاءَ قَمَرٌ ۱۷۵، وَ صَلِّ اللَّهُمَّ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُ، وَ صَلِّ اللَّهُمَّ تَوَدُّدِي إِلَيَّ مُرَافَقَتِهِ سَلَفِهِ ۱۸۲، وَ أَعْنَا عَلَيَّ تَأْدِيَةَ حُقُوقِهِ إِلَيْهِ، وَ الْإِجْتِهَادَ فِي طَاعَتِهِ ۱۸۴، وَ أَمْنًا عَلَيْنَا بِرِضَاهُ، وَ هَبْ لَنَا رَاقَتَهُ وَ رَحْمَتَهُ، وَ دُعَاءَهُ وَ خَيْرَهُ ۱۸۶، وَ أَسْقِنَا مِنْ حَوْضِ جَدِّهِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ۱۹۸، يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ۲۰۰

صله به معنای پیوستن پیوند و لطف و مهربانی و رحمت آمده است. در اصطلاح هم با صله رحم^۱ محبت و ارتباط داشتن و با خبر بودن از خویشان و نزدیکان است. در اسلام، معاشرت و ارتباط با فامیل آن قدر اهمیت و جایگاه دارد (مسجدی، ۱۳۸۹)؛ که خدای متعال آن را در ردیف پرستش خود قرار داده می‌فرماید:

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَالَّذِينَ إِحْسَانًا وَبِذَى الْقُرْبَى (نساء: ۳۶)
«خدارا بپرستید و هیچ چیز را شریک او قرار ندهید و به پدر و مادر و خویشان نیکی کنید.»

امام صادق (ع) می‌فرماید:

مَنْ عَلِمَ شَيْئًا يَزِيدُ فِي الْعُمْرِ الْأَصْلَةَ الرَّحِمِ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱: ۴۱۱)
«هیچ چیزی مانند صله رحم عمر انسان را زیاد نمی‌کند»

خداوند می‌فرماید:

وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (رعد، ۲۵)
«کسانی که قطع می‌کنند آنچه راکه خداوند به برقراری و وصل آن دستور داده و در روی زمین فساد می‌کنند، لعنت ابدی در آخرت برای آنهاست»

جدول ۲؛ فراوانی و درصد آموزه‌های اجتماعی به تفکیک محورها و آموزه‌های آن

محورها	آموزه‌ها	تعداد	درصد هر آموزه نسبت به هر یک از محورها	درصد هر آموزه نسبت به کل عناصر اجتماع
۱- سببی	۱-۱- مشارکت سیاسی- اجتماعی	۱۱	۶.۰۴۳۹	۳.۱۴۲۸
	۲-۱- پایداری و ایستادگی	۹	۴.۹۴۵۰	۲.۵۷۱
	۳-۱- ظلم‌ستیزی	۳۵	۱۶.۴۸۳۵	۸.۵۷۱
	۴-۱- آزادی	۹	۴.۹۴۵۰	۲.۵۷۱
	۵-۱- آرامش و امنیت	۱۹	۱۰.۴۳۹۰	۵.۴۲۸
	۶-۱- یکپارچگی و اتحاد	۱۰	۵.۴۹۴۰	۲.۸۵۷
	۷-۱- عدالت‌گرایی	۲۵	۱۳.۷۳۶۰	۷.۱۴۲
	۸-۱- مسئولیت‌پذیری	۱۲	۶.۵۹۳۰	۳.۴۲۸
	۹-۱- ولایتمداری	۶۲	۳۴.۰۶۵۹	۱۷.۷۱۴
جمع		۱۸۲	۱۰۰	۵۳.۴۲۴

۱. «ثُمَّ جَعَلْتُ أَجْرَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ، مَوَدَّتَهُمْ فِي كِتَابِكَ، وَقُلْتُ: قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا، إِلَّا الْوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَ قُلْتُ: مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرِ فَهُوَ لَكُمْ ۚ، وَ قَالَ: أَنَا وَ عَلِيٌّ مِنْ شَجَرَةٍ وَاحِدَةٍ، وَ سَائِرُ النَّاسِ مِنْ شَجَرَةٍ أُخْرَى وَ وَصِيٌّ وَ وَارِثِي، لِحَمِّكَ مِنْ لَحْمِي، وَ دَمِّكَ مِنْ دَمِي، وَ سَلْمُكَ سَلْمِي، وَ حَرْبُكَ حَرْبِي ۚ ۴۴، أَيْنَ الْحَسَنِ أَيْنَ الْحُسَيْنِ؟ أَيْنَ أَبْنَاءِ الْحُسَيْنِ؟ ۶۰، أَيْنَ ابْنِ النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى؟ وَ أَيْنَ عَلِيِّ الْمُرْتَضَى؟ وَ أَيْنَ خَدِيجَةَ الْغُرَاءِ؟ وَ أَيْنَ فَاطِمَةَ الْكُبْرَى؟ ۹۳، يَابْنَ الْخَيْرَةِ الْمُهَذَّبِينَ ۹۸، يَابْنَ الْغَطَارِقَةِ الْأَنْجَبِينَ ۹۹، يَابْنَ الْخَضْرَاءِ الْمُتَجَبِّينَ ۱۰۰، يَابْنَ الْقَمَاقِمَةِ الْأَكْرَمِينَ ۱۰۱، يَابْنَ الْأَطَائِبِ الْمُطَهَّرِينَ ۱۰۲»

۰.۲۸۵	۱۲.۵	۱	۱-۲- کارو تلاش	۲- اقتصادی
۰.۵۷۱	۲۵	۲	۲-۲- ساده زیستی	
۰.۵۷۱	۲۵	۲	۳-۲- فناخت درزندگی	
۰.۸۵۷	۳۷.۵	۳	۴-۲- پرهیز از زرق و برق های دنیا	
۲.۳۰	۱۰۰	۸	جمع	
۳.۷۱۴	۲۶	۱۳	۱-۳- الگو پذیری	۳- ارزشهای گروهی
۱.۷۱۴	۱۲	۶	۲-۳- امر به معروف و نهی از منکر	
۱.۱۴۲	۸	۴	۳-۳- دستگیری از ضعفا	
۰.۵۷۱	۴	۲	۴-۳- مراجعه به عالمان دین	
۰.۵۷۱	۴	۲	۵-۳- نظم و ترتیب	
۲	۱۴	۷	۶-۳- تعاون	
۲.۲۸۵	۱۶	۸	۷-۳- کرامت انسانی	
۲.۲۸۵	۱۶	۸	۸-۳- برابری و مساوات	
۱۴.۳	۱۰۰	۵۰	جمع	
۱.۴۲۸	۵	۵	۱-۴- انعطاف پذیری	۴- عاطفی
۲.۲۸۵	۸	۸	۲-۴- اعتماد به نفس	
۱۰.۵۷۱	۳۷	۳۷	۳-۴- امیدواری	
۱۱.۴۲۸	۴۰	۴۰	۴-۴- محبت و مهریزی	
۲.۸۵۷	۱۰	۱۰	۵-۴- صلح رحم	
۲۸.۵۷۱	۱۰۰	۱۰۰	جمع	
۱۰۰		۳۵۰	جمع کل عنصر اجتماعی	

نتیجه

یکی از مهم ترین اصل های اندیشه ی تشیع که در عصر غیبت، استمرار تعلیمات ناب اسلامی و شیعی را در جوامع مسلمان سبب شده و راه پیش روی بشریت و آینده ی آنان را تا پایان تاریخ روشن ساخته، اصل اصیل مهدویت و آموزه های مرتبط با آن در بطن ادعیه است. این اصل امید بخش، حرکتی است از سرچشمه ی توجه به امام و هادی و راهبری زنده و آسمانی اما در پس پرده ی غیبت. با تمسک به این اصل روشن، مؤمنان و مسلمانان، هرگز، در دنیای مدرن و صنعتی و بی خدایی معاصر، تنها و سرگشته نمی مانند و در هر فتنه و مصیبتی به حصن حصین این اندیشه ی الهی یعنی انتظار فرج پناه می برند؛ و برای حل مشکلات فردی و اجتماعی خود از آن یار غایب از نظر، چاره جویی می کنند. در این پژوهش با اعتقاد به این نکته که دعا علاوه بر اینکه باعث ایجاد ارتباط معنوی بین بنده و معبود می شود می تواند آثار تربیتی فراوانی داشته باشد که در سراسر زندگی فردی و جمعی مثمر ثمر واقع شود. بر این اساس در این تحقیق از بین ادعیه موجود مرتبط با ساحت امام عصر (عج) به تحلیل محتوای دعای ندبه پرداخته شد، و از آنجایی که دعای ندبه از ادعیه است که در ۴ عید مهم مسلمین؛ روز جمعه، عید فطر، عید قربان و عید غدیر خوانده می شود و در ایجاد اتحاد و یکپارچگی مسلمین نقش موثر دارد. بنابراین

بر روح و روان منتظر زمینه ساز بی شک اثر سازنده بسیار خواهد داشت. لزوم این تأثیرگذاری درک مفاهیم و تعبیر موجود در واژگان و عبارات این دعا می باشد. لذا از روش تحلیل محتوا استفاده شد و آموزه های اجتماعی این دعا استخراج گردید.

لازم به ذکر است که عنصر اجتماع حول چهار محور؛ سیاسی، اقتصادی، عاطفی و ارزشهای گروهی می چرخد. که هر کدام از این محورها بر آموزه هایی تأکید می کند، بدین شرح که، محور سیاست شامل آموزه های: ۱- مشارکت سیاسی- اجتماعی، ۲- پایداری، ۳- ظلم ستیزی، ۴- آزادی، ۵- آرامش و امنیت، ۶- یکپارچگی و اتحاد ۷- عدالت گرایی، ۸- مسولیت پذیری و ۹- ولایتمداری. محور اقتصادی شامل آموزه های: ۱- کار و تلاش، ۲- ساده زیستی، ۳- قناعت در زندگی، ۴- پرهیز از زرق و برق دنیا. محور ارزشهای گروهی شامل: آموزه های ۱- الگوپذیری، ۲- امر به معروف و نهی از منکر، ۳- دستگیری از ضعفا، ۴- مراجعه به عالمان دین، ۵- نظم و ترتیب، ۶- تعاون، ۷- کرامت انسانی و ۸- برابری. محور عاطفی شامل آموزه های: ۱- انعطاف پذیری، ۲- اعتماد به نفس، ۳- امیدواری، ۴- محبت و مهرورزی، ۵- صلح رحم. از بین چهار محور فوق الذکر، محور سیاسی با ۵۴.۴۲ درصد نسبت به سایر محورها بالاترین جایگاه را دارد. و ولایتمداری با ۳۴.۰۶ درصد بیشترین مقدار را در بین سایر آموزه های محور سیاسی دارا می باشد و با ۱۷.۷۱ درصد بیشترین مقدار را در بین سایر محورهای اجتماع دارد. آموزه محبت و مهرورزی با ۱۱.۴۲ درصد و آموزه امیدواری با ۱۰.۵۷ درصد در محور عاطفی، رتبه دوم و سوم را نسبت به سایر آموزه های عناصر اجتماعی دارا است.

با توجه به نتایج این پژوهش به خوبی مشهود است که دعای ندبه یک دعای جامع و کامل و آموزنده در همه حیطه های فردی و اجتماعی است. لذا پیشنهاد می شود هر مؤمن و منتظر در معانی و عبارات آن دعا تأمل و تعمق کند، تا قادر شود زمینه های ظهور منجی بشریت را ایجاد کند و در این راستا با عملی کردن این آموزه ها خود را برای در رکاب بودن آن حضرت آماده نماید و در نهایت فرهنگ مهدویت را در بستر جامعه بشری ترویج نماید.

منابع:

- قرآن کریم
- آذرنگ، عبدالحسین، (۱۳۹۰ش)، تاریخ تمدن، تهران: کتابدار، چاپ اول.
- آمدی، عبدالواحد، (۱۳۸۰ش)، غرر الحکم و درالکلم، ترجمه و شرح سید هاشم رسولی محلاتی، تهران: نشر فرهنگ اسلامی، چاپ چهارم.
- ابن ابی الحدید، عزالدین بن حسین، (۱۳۸۲ق)، شرح نهج البلاغه، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: دارالاحیاء الکتب العربیه.
- اخوان کاظمی، بهرام، (۱۳۹۳ش)، عدالت مهدوی و امنیت فصلنامه انتظار، دانشنامه موضوعی قرآن، شماره ۱۳.
- امینه، (۱۴۰۰ش)، کارکردهای دعا برای امام زمان (عج)، مجله موعود پژوهی، شماره ۵: (۶۲-۴۳).
- انصاری، ابوعمر، (۱۳۹۱ش)، اعتماد به نفس از منظر قرآن و سنت، مجله بیداری اسلامی.
- بدرلو، فرخلقا، (۱۴۰۴ش)، تأثیر دعا، نیایش و معنویت دینی بر سلامت جسمی و روانی، با تأکید بر چالش های معنوی انسان معاصر، مجله علوم انسانی و اسلامی در هزاره سوم، دوره ۹، شماره ۳: (۵۴۷-۵۴۰).
- پیرو، آلن، (۱۳۷۰ش)، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: انتشارات کیهان.
- حضاری، علی اکبر، (۱۳۸۱ش)، به سوی حکومتی جهانی امام مهدی (عج)، قم: بوستان کتاب.
- حسینی استرآبادی، شرفالدین، (۱۴۰۷ق)، تأویل الآیات، قم: مدرسه الامام المهدی (ع)
- حسینی واسطی زبیدی حنفی، محمد مرتضی، (۱۴۱۴ق)، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع.

- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۳۷۰ش)، **وسائل الشیعه**، بیروت: احیاء التراث عربی.
- -----، (۱۳۷۲ش)، **وسائل الشیعه**، قم: مؤسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث.
- -----، (۱۳۸۶ش)، **وسائل الشیعه**، قم: انتشارات صدرا.
- -----، (۱۴۰۹ق)، **وسائل الشیعه**، ج ۱، قم: مؤسسه آل البيت.
- خارستانی، اسماعیل؛ سیفی، فاطمه، (۱۳۹۳ش)، **مؤلفه های تربیتی موثر در سبک زندگی اسلامی**، مجموعه مقالات نهمین همایش بین المللی دکترین مهدویت، ج ۲، قم: مؤسسه آینده روشن.
- خسروپناه، عبدالحسین و لکزایی، رضا، (۱۴۰۴ش)، **جایگاه و نقش دولت در حکمرانی زمینه ساز، مجله جامعه مهدوی**، شماره ۱۱: (۲۸-۹)
- دماوندی، علی، (۱۳۹۲ش)، **نظم، رمز پیروزی انسان در زندگی**، بی جا: بی نا.
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۹ش)، **لغتنامه دهخدا**، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- دورانت، ویل، (۱۳۳۱ش)، **تاریخ تمدن**، ترجمه احمد آرام، تهران: چاپ سینا.
- رضایی، محمد مهدی، (۱۳۸۹ش)، **آموزه های اعتقادی و اخلاقی در ادعیه معصومین**، تهران: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما.
- روکس برو، یان، (۱۳۷۰ش)، **نظریه های توسعه نیافتگی، جامعه شناسی توسعه**، ترجمه مصطفی ازکیا، تهران: نشر توسعه.
- زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۶۲ش)، **کارنامه اسلام**، تهران: چاپ سوم، تهران: امیر کبیر.
- سلیمیان، خدامراد، (۱۳۸۳ش)، **نگاهی کوتاه به ادعیه و زیارات مربوطه حضرت مهدی (عج)**، مجله مبلغان، شماره ۵۵، ص ۴۳-۳۸
- شریف رضی، محمد بن حسین، (۱۳۷۹ش)، **نهج البلاغه**، ترجمه و شرح علی نقی فیض الاسلام، تهران: نشر فیض الاسلام.
- -----، (۱۳۸۲ش)، **نهج البلاغه**، ترجمه محمد دشتی، قم: انتشارات کمال الملک.
- صدوق، محمد بن علی، (۱۳۹۵ق)، **کمال الدین و تمام النعمه**، تهران: انتشارات اسلامی.
- طبری آملی، محمد بن ابی القاسم، (۱۴۲۲ق)، **بشاره المصطفی لشیعه المرئضی**، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- فتیان، (۱۳۹۱ش)، **اهمیت و ویژگی های دعای ندبه**، وبلاگ محسن گرجیان.
- قربانی، زین العابدین، (۱۳۷۲ش)، **علل پیشرفت و انحطاط مسلمین**، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- قلیچ خانی، زهرا؛ یوسفی هنومرور، علی و علی اکبری، راضیه، (۱۴۰۲ش)، **نقش آثار روحی و روانی اعتقاد به مهدویت در اصلاح رفتار فردی**، مجله پژوهش های مهدوی، شماره ۴۵: (۱۶۷-۱۵۳)
- قمی، عباس، (۱۳۷۹ش)، **مفاتیح الجنان**، تهران: هاد.
- -----، (۱۴۱۶ق)، **سفینه البحار**، ج ۱، تهران: انتشارات اسوه.
- قیومی اصفهانی، جواد، (۱۳۷۷ش)، **صحیفه المهدی**، قم: دفتر نشر اسلامی.
- کارگر، رحیم، (۱۳۶۸ش)، **جستارهایی در مهدویت**، قم: مرکز تخصصی مهدویت.
- گنجی خانی، احمد، (۱۴۰۳ش)، **الگوی مطلوب جامعه منتظر و زمینه ساز از منظر امام خامنه ای**، مطالعات اعتقادی سیاسی، دوره ۲، شماره ۴: (۱۶۳-۱۵۰)
- مسجدی، رضا، (۱۳۸۹ش)، **صله ارحام بایدها و آسیبها**، مجله شمیم معرفت، ش ۲۳: (۴۲-۳۱)
- مجلسی، محمدباقر، (بی تا)، **بحار الانوار**، ترجمه ابوالحسن موسوی همدانی، ج ۲۲، قم: کتابخانه مسجد ولی عصر.
- -----، (۱۴۰۳ق)، **بحار الانوار**، ج ۹۷، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- -----، (۱۳۶۲ش)، **بحار الانوار**، تهران: دارالکتب اسلامی.
- -----، (۱۴۲۳ق)، **زادالمعاد**، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البيت (ع)
- مطهری، مرتضی، (۱۳۷۹ش)، **یادداشتها**، ج ۲، تهران: انتشارات صدرا.
- موسوی گیلانی، رضی، (۱۳۸۴ش)، **دکترین مهدویت**، قم: بنیاد فرهنگی مهدوی موعود.

- موسوی نسب، محمدرضا؛ مطهری، مهدی، (۱۳۹۳ش)، برداشت های تربیتی دعای سلامتی امام زمان، مجموعه مقالات نهمین همایش بین المللی دکتیرین مهدویت، ج ۲، قم: موسسه آینده روشن.
- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۵۳ش)، تفسیر نمونه، ج ۱، قم: جامعه مدرسین.
- نوری، علی؛ عاشوری، اعظم، (۱۳۸۸ش)، تأثیر دعا در رشد و شکوفایی فرهنگی و تمدنی شیعه، فصلنامه تخصصی تاریخ اسلام، شماره ۴۰، ص (۱۰۴-۸۳).
- نعمانی، محمدبن ابراهیم، (۱۳۷۹ش)، الغیبه، ترجمه محمد جواد غفاری، تهران: انتشارات مکتبه الصدوق.
- ولی زاده، نساء؛ مددلو، قهرمان و محبعلی زاده، ناهید، (۱۴۰۳ش)، بررسی شرایط اجابت دعا در نامه تربیتی و اخلاقی امام علی (ع) به فرزندش امام حسن (ع)، مجله: علوم انسانی و اسلامی در هزاره سوم، دوره ۸ - شماره ۱، (۵۸-۵۲)
- هاشمی شهیدی، اسدالله، (۱۳۸۰ش)، ظهور حضرت مهدی از دیدگاه اسلام و مذاهب و ملل جهان، قم: مسجد مقدس جمکران.

سایت:

- <http://www.hawzah.netfamagazine>
- <http://www.siasi.porsemani.ir>
- <http://khordadnews.ir/news/۶۵۲/۵>
- <http://simple.wikipedia.org/wiki/culture>
- <http://maarefqaran>